

Cusanus'ta İkinci Tanrı Olarak İnsan ve Ölçme Edimi

İhsan Berk Özcangiller | <https://orcid.org/0000-0003-3458-772X>

berk.ozcangiller@medeniyet.edu.tr

İstanbul Medeniyet Üniversitesi | <https://ror.org/05j1qpr59>

Edebiyat Fakültesi, Felsefe Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Öz

Pek çok felsefe tarihçisi tarafından en önemli Alman düşünürler arasında konumlandırılan Nicolaus Cusanus Türkiyede felsefe çevrelerinde henüz hak ettiği tanınırlığa ulaşamamıştır. Oysaki Cusanus'un felsefi yazıları kendinden sonra gelen Descartes, Berkeley, Leibniz, Kant, Hegel gibi birçok modern filozofun düşüncelerinin tohumlarını barındırmaktadır. Bu sebeple Cusanus'a dair çalışmalar felsefe tarihinde özellikle Rönesans dönemi ve modern felsefeye geçiş için önemli bir durak noktasıdır. Buna rağmen Cusanus'un düşüncelerini inceleyen gerek yabancı dillerde gerek Türkçede kaynaklar sınırlıdır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Cusanus üzerine çalışmalar başlamış ve son dönemlerde dünyada Cusanus'a olan ilgi artmıştır. Bu kaynaklarda Cusanus'un özgünlüğüne dair birbirinden farklı tezler ortaya konya da onun bilgi teorisi ve bu teorisinin çağdaş bir konu olarak öznellik felsefesiyle ilişkisi özellikle dikkat çekmektedir. Bunun da sebebi Cusanus'un kendi çağdaşlarından farklı olarak insan zihnine dair görüşleri sonucu bilme ediminde insanı merkez kılıp diğer her şeyi zihnin dolayımına sokmasıdır. Bu durumda insan şeyleri kendinde oldukları gibi değil de zihninin yapımı olan kavramsal dünyanın bir parçası olarak bilebilmektedir. Bu da insan zihnini, bilme ediminde merkeze koyan ama öte yandan onun bilgisini sınırlayan bir düşünce sistemidir. İnsan zihninin bu merkeziliği Cusanus'u insanı dünya üzerindeki ikinci bir tanrı olarak nitelendirmeye götürmüştür. İnsanın ikinci tanrı olarak nitelendirilmesindeki başlıca sebep bilme etkinliği ve bu etkinliğin özünde yatan ölçme edimidir. Ancak Cusanus'un özgünlüğünü ortaya çıkartan ikinci tanrı olarak insan anlayışı ile insan zihninin ölçme edimi arasındaki ilişkiye odaklanarak insanın bu dünya üzerindeki yaratıcılığına dair bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makale ile literatürdeki söz konusu boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Cusanus'un modern ve çağdaş felsefeyle ilişkilendirilen bilgi teorisindeki özgünlüğü, ikinci tanrı olarak insanın ölçme edimi ayrıntılı bir şekilde incelenerek gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler

Felsefe Tarihi, Metafizik, Nicolaus Cusanus, Zihin, İkinci Tanrı, Ölçme, Bilme, Yaratıcılık

Öne Çıkanlar:

- Bu makale felsefe tarihi içinde Nicolaus Cusanus'un bilgi öğretisini konu edinmektedir.
- Cusanus bilgi teorisini geliştirirken bunu insan zihninin yaratıcılığı zemininde yapar.
- Bu yaratıcılık bağlamında insanı kendi kavramsal dünyasını oluşturan ikinci tanrı olarak nitelendirir.
- Bu kavramsal dünyayı insanın ölçme edimi ile inşa etmesi onun Tanrı ile benzerliğidir.
- İnsan ölçme edimi ile önce kendisine ve oradan da Tanrı'nın sembolik bilgisine ulaşır.

Atıf Bilgisi

Özcanğiller, İhsan Berk. “Cusanus’ta İkinci Tanrı Olarak İnsan ve Ölçme Edimi”. *Eskiye*ni 48 (Mart 2023), 53-78. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1227827>

Geliş Tarihi	01 Ocak 2023
Kabul Tarihi	21 Mart 2023
Yayın Tarihi	28 Mart 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editörler – Yayın Kurulu Üyeleri) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik + Şeffaf Hakemlik Modeli Hakem raporları, makale ile birlikte yayımlanır. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/page/13397
Etik	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Man as the Second God and the Act of Measurement in Cusanus

İhsan Berk Özcangiller | <https://orcid.org/0000-0003-3458-772X>
berk.ozcangiller@medeniyet.edu.tr

İstanbul Medeniyet Üniversitesi | <https://ror.org/05j1qpr59>
Faculty of Letters, Department of Philosophy, İstanbul, Türkiye

Abstract

Nicolaus Cusanus, considered one of the most important German thinkers by many historians of philosophy, has yet to receive the recognition he deserves in the philosophical circles in Turkey. However, the philosophical writings of Cusanus contain the seeds of the thoughts of many modern philosophers such as Descartes, Berkeley, Leibniz, Kant, and Hegel. For this reason, studies on Cusanus are an essential stopping point in the history of philosophy, especially for the Renaissance period and the transition to modern philosophy. Despite this, texts examining Cusanus' thoughts are limited in foreign languages and Turkish. Towards the end of the 19th century, studies on Cusanus started and recently the worldwide interest in Cusanus has increased. Although there are different theses about the original aspect of Cusanus' thoughts in these sources, his theory of knowledge and the relationship of this theory with the contemporary subject of philosophy of subjectivity attract attention. The reason for this is that Cusanus, unlike his contemporaries, as a result of his views on the human mind, makes the human center in the act of knowing and puts everything else into the mind's mediation. That is why people can know things not as they are in themselves, but only in so far, they are part of the conceptual world, that their own mind constructs that. This is a system of thought that on the one hand puts the human mind at the center through its act of knowing on the other hand, limits its knowledge. This centrality of the human mind led Cusanus to characterize man as the second god on earth. The main reason for characterizing man as the second god is the activity of knowing and the act of measuring that lies at the core of this activity. Despite its significance, there is no study focusing on man's creativity in this world through the relationship between Cusanus's conception of man as the second god and the human mind's activity of measurement, which reveals the originality of Cusanus' thought. This study aims to fill this gap in the literature. To achieve this aim, this study examines the act of measurement of man as the second god, which reveals the originality of Cusanus' theory of knowledge associated with modern and contemporary philosophy.

Keywords

History of Philosophy, Metaphysics, Nicholas of Cusa, Mind, Second God, Measuring, Cognition, Creativity

Highlights

- This article deals with Nicolaus Cusanus' doctrine of knowledge in the history of philosophy.
- While Cusanus develops the theory of knowledge, he does so on the basis of the creativity of the human mind.

- In the context of this creativity, it characterizes man as the second god who creates his own conceptual world.
- The construction of this conceptual world by man's act of measurement is his likeness with God.
- With the act of measurement, man first reaches himself and then the symbolic knowledge of God.

Citation

Özcangiller, İhsan Berk. "Man as the Second God and the Act of Measurement in Cusanus". *Eskiyeeni* 48 (March 2023), 53-78. <https://doi.org/10.37697/eskiyeeni.1227827>

Date of submission	01 January 2023
Date of acceptance	21 March 2023
Date of publication	28 March 2023
Reviewers	Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) Double anonymized - Two External
Review reports	Double-blind + Transparent Peer Review The reviewers' reports and the authors' responses to the reviewers are published alongside the article. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeeni/page/13397
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

Nicolaus Cusanus (Nikolaus Chryppffs, 1401-1464) 15. yüzyılda yaşamış özgün bir karakterdir. Zira Cusanus kardinallik görevi yapmış olup özellikle Hıristiyan dünyada uzlaşıcılığı savunan bir din adamı, modern felsefeyi önceleyen felsefe öğretileri ortaya koymuş bir filozof ve teoloji ile matematik arasındaki ilişkiye eğilen deyim yerindeyse bir bilim adamıdır. Bunun yanı sıra Cusanus kendisini hiçbir felsefe okulunun üyesi olarak görmeyen ama kendi öğretileri için hepsinden sentezleyici bir şekilde yararlanan ve bu öğretileri Hıristiyan doktrinleri ile yoğuran bir düşünürdür.¹ Aynı zamanda Cusanus ilgi alanları ve yazı çeşitliliği bakımından dikkat çekmektedir. Teolojik, politik, felsefi ve bilimsel olmak üzere pek çok farklı alanda eser kaleme almıştır.² Bu yönleriyle birlikte ünlü felsefe tarihçisi Heinrich Ritter, Cusanus'u "15. yüzyılın ilk yıllarında hayatı ve etkisi sonraki yüzyılların getireceği neredeyse her şeyin habercisi olarak görülebilen bir çocuk doğdu diye." över.³ Ernst Cassirer de Cusanus'u hem Rönesans felsefesinin sistematik bir birlik içinde anlaşılabilirliği için başlangıç noktası hem de ilk modern düşünür olarak adlandırır.⁴ Hatta Cusanus'un önemi konusunda biraz daha ileri gidip onu ilk Alman düşünürü olarak nitelendirenler de vardır.⁵ Jasper Hopkins ise Cusanus'ta modern felsefeye ilişkin pek çok konunun tohumu bulunsa da onun skolastik felsefe geleneğinin içinde kaldığını belirtir.⁶

Cusanus ister Orta Çağ ister Rönesans'a geçiş isterse ilk modern düşünür olarak değerlendirilsin, bu farklı dönemlerde konumlandırılıyor olması bile düşüncelerinin üzerinde durulması gereken biri olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Augustinus ya da Aquinas'ta olduğu gibi Cusanus'un ortaya koyduğu öğretiyi takip eden ya da tartışmaya açan bir gelenek henüz oluşmamıştır. Cusanus'un öğretilerinden yararlanan ve onu anan ilk düşünür kendisinden yüz yıl sonra yaşamış olan Giordano Bruno'dur. Lakin 19. yüzyılın sonlarına doğru ve özellikle de Ernst Cassirer ile birlikte⁷, Cusanus'un düşüncelerinin aslında kendi çağı için önemli kırılma noktaları ve sonrası için oldukça önemli düşünce tohumları barındırdığı vurgulanmış, modern filozoflar ile ilişkisi incelenmiş ve Cusanus üzerine çalışmaların önü açılmıştır.

¹ Öne çıkan Cusanus yorumcuları arasında Clyde Miller'a göre Cusanus 15. yüzyılda yaşamış en önemli Alman düşünürüdür. bk. Clyde Lee Miller, "Cusanus, Nicolaus [Nicolas of Cusa]", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 20 Aralık 2022).

² Kant öncesi Alman felsefesi hakkında geniş çaplı bir felsefe tarihi eseri kaleme almış olan Lewis White Beck de Cusanus'u ilgi alanları ve yazı çeşitliliği bakımından dikkate değer bulur ve onu iki büyük Alman düşünürü Leibniz ve Goethe ile kıyaslar. bk. Lewis White Beck, *Early German Philosophy: Kant and His Predecessors* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1969), 58.

³ Heinrich Ritter, *Geschichte der Philosophie: Geschichte der neuern Philosophie* (Hamburg: Perthes, 1850), 9/141.

⁴ Ernst Cassirer, *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* (Leipzig: Teubner, 1927), 7, 10.

⁵ Claudia D'Amico, "Plato and the Platonic Tradition in the Philosophy of Nicholas of Cusa", *Brill's Companion to German Platonism*, ed. Alan Kim (Leiden/Boston: Brill, 2019), 17.

⁶ Jasper Hopkins, "Nicholas of Cusa: First Modern Philosopher?", *Midwest Studies in Philosophy*, 26 (2002), 14-17. Nancy J. Hudson da Cusanus'un skolastik felsefenin sınırlarında kaldığını belirtir. bk. Nancy J. Hudson, *Becoming God: The Doctrine of Theosis in Nicholas of Cusa* (Washington: The Catholic University of America Press, 2007), 166.

⁷ Bk. Ernst Cassirer, *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* (Leipzig: Teubner, 1927); Ernst Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit* (Berlin: Verlag Bruno Cassirer, 1922).

Cusanus'un felsefesinin zemininde yatan ve onu özgün kılıp günümüzde de felsefesinden etkin bir şekilde yararlanabilme imkânı veren temel öğretisi bilgi teorisi. Çünkü Cusanus ortaya koyduğu bilgi teorisi anlayışı ile insan zihnini (mens) ve bunun sonucu olarak da bilme etkinliğini (cognitio) merkezi kılmıştır. Lakin Cusanus felsefesinde bilme etkinliğinin merkeziliği, zihin (mens) kavramını Cusanus'un bilgi teorisinde olduğu denli genel olarak felsefesinin tüm alanlarında merkezi bir rol üstlenmeye götürmüştür. Zihin (mens) Cusanus'ta en temelde insanın bilme etkinliğindeki duyu, imgelem, anlama yetisi (ratio) ve akıl (intellectus) yetilerinin bütünlüğü olarak geçer. Ancak kimi zaman da Eski Yunancadaki "voûç"un yerini tutan akıl (intellectus) yetisiyle eş anlamlı kullanılır ve karşıtlıklarda tıkalı kalıp bu karşıtlığı aşamayan anlama yetisinden (ratio) ayrılır. Zira zihin akıl (intellectus) olarak⁸ karşıtlıkların birliğini görebilen ve bu sayede de anlık bir şekilde de olsa Tanrı'nın görüşüne erişebilen yetidir. Böylece *intellectus* anlamı ile eş değer kullanıldığında zihin (mens) insanın bilme güçlerinden en üstünü anlamına gelmektedir. Bu üstünlüğü bilme etkinliğinin diğer güçleri olan duyu, imgelem ve anlama yetisinin (ratio) hepsinin üzerinde yer alıp onlara birlik vermesi ya da anlam kazandırması sebebiyledir. Bilme etkinliğinin toplamı olarak zihin (mens) aynı zamanda kendinde değil de bir beden ile ilişkili olduğunda ruh (anima) olarak adlandırılıp bedeni harekete geçiren kuvvet olmaktadır.⁹ Zihin (mens) bilme yetilerinin bütünlüğü ile birliği olmanın ve bedene can veren kuvvet olmanın dışında irade gücünü de içinde barındıran ve bu sebeple insanın diğer canlılardan temel farkını ortaya koyan bir güçtür. Bu işlevleri çerçevesinde zihin (mens) hem can (psykhe) hem akıl (nous) hem tüm bilme yetilerinin birliği hem de iradedir.

Bununla birlikte Cusanus eserlerinde zihne dair formel bir tanımlamada bulunmaz.¹⁰ Zihin insan için özü bakımından ortaya konulması mümkün olmayan bir güçtür (vis). Biz zihni ancak işlevleri ya da işleri dolayısıyla biliriz¹¹, tıpkı Tanrı'nın da işlerde kendisini görünür kılması gibi¹². Cusanus eserlerinde zihne dair formel bir tanımlamada bulunmasa da onu birçok farklı şekilde tasvir eder. Zihin kavrama gücüdür¹³,

⁸ Cusanus'un eserlerine verilen referanslarda sayfa numarası Nicholas of Cusa, *Complete Philosophical and Theological Treatises of Nicholas of Cusa*, çev. Jasper Hopkins (Minnesota: The Arthur J. Banning Press, 2001) eserindedir. Numaralandırma sistemine göre İngilizce kaynak olarak Nicholas of Cusa, *Complete Philosophical and Theological Treatises of Nicholas of Cusa*, çev. Jasper Hopkins (Minnesota: The Arthur J. Banning Press, 2001) ve Latince kaynak olarak da Nikolaus von Kues, *Werke: Neugasgabe des Strassburger Drucks von 1488*, ed. Paul Wilpert (Berlin: Walter de Gruyter), 1967 kullanılmıştır. Buna ek olarak Latince, Almanca ve İngilizce için, Cusanus Portal, "Opera: Werke" (Erişim 20 Aralık 2022) internet kaynağı kullanılmıştır. Makalede Cusanus'tan kullanılan metinler şu şekildedir: *De Beryllo (DB)*, *De Mente (DM)*, *De Sapientia (DS)*, *De Ludo Globi (DLG)*, *De Coniecturis (DC)*, *De Venatione Sapientiae (DVS)*, *Cribratio Alkorani (CA)*, *De Li Non Aliud (NA)*, *De Visione Dei (DVD)*, *De Theologicis Complementis (DTC)*, *De Dato Luminum (DDT)*, *Apologia Doctae Ignorantiae (DI)*. Zihin (mens) ile aklın (intellectus) eş kullanımı için bk. Cusanus, *De Mente*, 548 (5. 83).

⁹ Cusanus, *De Mente*, 536 (1. 57).

¹⁰ Jasper Hopkins, *Nicholas of Cusa on Wisdom and Knowledge* (Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 1996), 10.

¹¹ Cusanus, *De Mente*, 569 (9.123).

¹² Cusanus, *De Beryllo*, 793 (4).

¹³ Cusanus, *De Mente*, 561 (8.108).

canlı tözdür¹⁴, canlı sayıdır¹⁵, her şeyin kavramsal örneklerini kuşatan güçtür,¹⁶ canlı aynadır¹⁷ gibi. Zihnin formal bir tanımından ziyade işlevleri üzerinden tanımlanmasındaki temel neden insan zihninin hiçbir doğal formu ya da şeyi tam olarak bilemeyecek olmasındandır.¹⁸ Bu sebeple zihin kendi özelliğini de bilemez. Sonuç olarak insanın diğer canlılardan temel farkı olup özellikle onun bilme etkinliğinde gücünü ortaya koyan zihnin doğasını ya da kendinde ne olduğunu tanımlamaya yönelik tasvirler birer varsayımdır. Zihin yukarıda saydığımız işlevler ile kendisinin varlığına dair dolaylı bir bilgiye sahip olduğumuz ancak asla bu bedendeyken özünü bilemeyeceğimiz bir güçtür.

Bununla birlikte Cusanus insanın ayırt edici özelliği olup bilme etkinliğinin temelinde yatan zihnin özelliklerini, etkinliklerini ve işlevlerini Tanrı ile evren ilişkisinde detaylı bir biçimde incelemiştir. Bu incelemenin sonucunda bir yanda zihnin bilme etkinliğindeki sınırlarını diğer yanda ise bu sınırlar içerisindeki yaratıcı etkinliğini, özgürlüğünü ve bu özgür yaratıcılığa dayalı olarak da insanın gelişimindeki açık uçluluğu göstermiştir. Zihnin bilme edimindeki açık uçluluk, Cusanus'un çokluk ile bir arasındaki hem ontolojik hem de politik bakışına egemen olmuş ve çokluğun birlik birliği ise çokluk olduğuna dair uzlaşımçılığa dayalı tavrının zeminini oluşturmuştur. Bu durumda Cusanus adeta modern felsefede Descartes'ı öncelercesine zihin incelemesi sonucu insanın kendilik bilincini merkeze koymuştur. Öte yandan Kant'ı öncelercesine zihnin bilme etkinliğindeki sınırları ve yaratıcı etkinlik alanı ayırımına dayalı olarak, asla tam anlamıyla bilemeyeceği noumenal alan ile zihninin yaratıcı etkinliğine dayalı ve bilebileceği fenomenal alan ayırımını yapmıştır. Bununla birlikte Cusanus insan zihninin Tanrı'nın suretine en yakın yaratılan olduğunu belirtip sonunda amacın Tanrı'nın bilgisi olduğunu dile getirir. Böylece skolastik gelenekle de bağlarını koparmamış gözükmektedir.

Cusanus'un bir yanda modern felsefeye özgü sayılan ve bilme etkinliğine dayalı olarak kurulan öznellik anlayışı ile Tanrı'nın merkeziliğini ve sonuçtaki amacın Tanrı'nın bilgisi olduğunu savunan skolastik felsefe anlayışı onun düşüncesindeki bir çelişki gibi gözükebilir. Ancak bu makalede ortaya koyulacağı üzere öznellik ya da Cusanus'un ısrarla üzerinde durduğu insan zihninin bilme etkinliğindeki yaratıcılık özelliği bir yanda onun Tanrı'nın bilgisine doğru uzanmasını, öte yandan Cusanus'un bilen töz olarak adlandırdığı insanın merkeziliğini ve buna bağlı olarak özgür edimini muhafaza etmesini sağlar. Zira insan zihninin yaratıcı edimi olarak karşımıza çıkan bilme etkinliği, kendimize olduğu denli hem şeylere hem de Tanrı'ya dair yalnızca sembolik bilgiyi sağlamaktadır. Sembolik bilgi ise insanın özgür edimi olarak bilme etkinliğinin zeminidir. İnsan sembolik bilimede kendisinin merkez olduğu kavramsal bir dünya kurmakta¹⁹ ve Tanrı'ya benzer olmaktadır.

¹⁴ Cusanus, *De Mente*, 547 (5.80).

¹⁵ Cusanus, *De Mente*, 586 (15.157).

¹⁶ Cusanus, *De Mente*, 536 (2.58).

¹⁷ Cusanus, *De Mente*, 550 (5.87).

¹⁸ Cusanus, *De Mente*, (6.92).

¹⁹ Cusanus'ta insan zihni ile kavramsallaştırma etkinliğini evrensellik konusu ile ilişkilendirerek ortaya koyan detaylı bir çalışma olarak bk. Andrea Fiamma, "Der Menschliche Geist und die

Bu tez üzerinden Cusanus'ta insanın ikinci bir tanrı olarak adlandırılmasının anlamı makalenin ilk iki bölümünün konusu olacaktır. Cusanus'un ikinci tanrı olarak insan anlayışını daha iyi anlamak için öncesinde bu konuda öne çıkan temel düşünceler incelenecektir. İnsan zihninin, bilmedeki yaratıcılığı dolayısıyla ikinci bir tanrı olarak adlandırılması ayrıca insanın her şeyin ölçüsü olması ve zihnin ölçme edimi ile ilgilidir. Bu da makalenin üçüncü bölümünün konusudur. Cusanus'ta insanın bilme edimindeki yaratıcılık özelliği bakımından ikinci bir tanrı olması ile insan zihninin tanrısal zihin ile kıyasını oluşturan ölçme ediminin çözümlenmesi, her ne denli skolastik felsefeye bir ayağını dayıyor gibi gözükse de Cusanus'un bu zeminden ayrılışını da ortaya koyacaktır. Bunu takiben söz konusu çözümlenmeler Cusanus'un insan merkezli bir felsefenin oluşumuna katkı sağlayan bilgi teorisini ortaya koyarak Cusanus'un, çağında olduğu kadar şimdi de düşüncelerinden yararlanabileceğimiz özgün bir düşünür olduğunu gösterecektir.

Cusanus'ta ikinci tanrı konusunu²⁰ ve ölçme edimini²¹ ayrı ayrı ele alan birkaç çalışma göze çarpmaktadır. Ancak Cusanus'un *De Beryllo* adlı eserinde insanın yaratıcılığını vurgulamak adına birbirlerini tamamlayacak şekilde hem insanın ikinci tanrı olması hem de her şeyin ölçüsü olması temelinde ölçme edimini birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.²² Bu makale ile literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır. Cusanus'un düşüncelerinin özgünlüğünün günümüzde ortaya koyulmasına dair Türkçede son yıllarda çalışmalar artmaktadır.²³ Bununla birlikte Cusanus'un özgünlüğünü ortaya koyan önemli bir alan olarak bilgi teorisinin insan zihninin yaratıcı etkinliği ve ölçme edimi üzerinden analizine dair bir çalışma bulunmamaktadır. Literatürde gördüğümüz bu boşluğu, Cusanus'un ikinci tanrı olarak insan anlayışının önemini zihnin ölçme edimi ile ilişkisi içerisinde ele alan bu makale ile doldurmayı hedeflemekteyiz.

Universalienbegriffe bei Nikolaus von Kues", *Singularität und Universalität im Denken des Cusanus*, ed. C. Stroebele (Regensburg: S. Roderer Verlag, 2015).

²⁰ Karl Bormann, *Nikolaus von Kues: "Der Mensch als zweiter Gott"* (Trier: Paulinus, 1999). Bernd Irlenborn, "Der Mensch als zweiter Gott? Anmerkungen zur imago dei-Lehre des Nikolaus von Kues", *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 47 (2000), 381-401. Rüdiger Vinzens, "Homo secundus Deus. Eine geistesgeschichtliche Studie zum menschlichen Schöpfertum", *Philosophisches Jahrbuch* 63 (1955), 248-291. M. Cecilia Grotz, "Der Geist als Punkt und Maß (*De mente c. 9*)", *Nicolaus Cusanus: Der Laie über den Geist / Idiota de mente*, ed. Isabelle Mandrella (Berlin/Boston: de Gruyter, 2021), 147-158.

²¹ Michael Stadler, "Zum Begriff der mensuratio bei Cusanus. Ein Beitrag zur Ortung der cusanischen Erkenntnislehre", *Mensura: Mass, Zahl, Zahlensymbolik Im Mittelalter*, ed. Albert Zimmermann (Berlin/New York: de Gruyter, 1983), 118-131.

²² Bununla birlikte bu makalenin kapsamının ötesinde Cusanus'ta matematik ve teoloji ilişkisi konusunda ülkemizde yayınlanan klasik bir çalışma olarak bk. Yalçın Koç, *Theographia'nın Esasları: Teoloji ve Matematik İnşa'sı Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2009).

²³ Türkçede son sıralarda çıkmış birkaç metin şu şekildedir: Ali Yıldırım, "Nicolaus Cusanus", *Doğu dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan ve Ortaçağ Düşüncesi*, ed. Celal Türer, Hakan Olgun (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 951-956. A. Dinç Alada, "Cusali Nikolaus'ın Düşüncesini Küçükömer ve Ülken'in Felsefi Tavırlarından Hareketle İrdelemek", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (2016), 279-298. Fatih Topaloğlu, "Nicholas of Cusa Düşüncesinde "Öteki"nin Konumu-Felsefi Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (2022), 785-812. Fatih Topaloğlu, "Erken Rönesans Döneminde Panteistik Temalı Bir Tanrı Tasavvuru -Nicholas of Cusa'da Tanrı-Âlem İlişkisi-", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/1 (Haziran 2022), 235-250. Fatih Topaloğlu, "Nicholas of Cusa'da Varlık ve İdrak", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/45 (Haziran 2022), 211 - 234.

1. Cusanus Öncesinde İkinci Tanrı Konusu

Cusanus *De Beryllo* adlı eserinde insanı tanımlar ve ona bir rol biçerken iki önemli özelliğine değinir. Birincisi insanın yaratıcı etkinliğine vurgu yapmak adına onun dünya üzerinde ikinci bir tanrı olarak nitelendirilmesidir. İkincisi insanın yaratıcılık özelliğinin tamamlayıcısı olarak Protagoras'a atıfla ve bir bakıma Platon'a karşı insanın her şeyin ölçüsü olmasıdır.²⁴ Burada önemli olan insanın hangi bakımdan ikinci bir tanrı ve her şeyin ölçüsü olduğudur. Bu çözümleme bize Cusanus felsefesindeki özgün yanları ve yaratıcılığı ön plana çıkartan öznellik felsefesinin Cusanus'taki izlerini gösterecektir. Öyleyse Cusanus'un ikinci tanrı olarak insan anlayışının ve insanın ikinci tanrı olarak adlandırılmasında öne çıkan zihnin ölçme etkinliğinin farkını görebilmek adına Cusanus öncesindeki ikinci tanrı konusuna göz atalım.

İkinci tanrı konusu²⁵ Cusanus'un kendisinden çok daha öncelere Antik Yunana dek uzanmaktadır. Platon'da doğrudan ikinci tanrı adlandırması geçmese de buna kaynaklık edecek şekilde evren "duyumsanır Tanrı" biçiminde²⁶ ikinci bir tanrı olarak düşünülür. Bir başka deyişle evren Platon'da zanaatkâr tanrı Demiourgos tarafından tanrısal idealara göre inşa edilmiş bir suret ya da ikinci bir tanrıdır. İnsan ise her ne kadar akıl sahibi olması bakımından tanrısallık ile ilişkili olsa da ikinci bir tanrı konumunda yer almaz. İkinci tanrı adlandırmasının net bir şekilde evren için kullanımını geç Antik Çağ, Orta Çağ ve özellikle de Rönesans döneminde etkili olan ve sonrasında *Corpus Hermeticum*²⁷ (*Hermetik Yazılar*) başlığı altında toparlanan ve Hermes Trismegistos'a atfedilen yazılarda görürüz.

Hermetik Yazılar'ın sekizinci kitabı olarak geçen "Hermes Trismegistos'un Söylemi"nde ikinci tanrı, Platon'un "duyumsanır Tanrı" tanımlamasını anımsatır ve zanaatkâr ya da "yaratıcı (demiourgos) Tanrı'nın" suretinde yaratılmış evren olarak karışımıza çıkar.²⁸ Evren ölümsüz olmakla birlikte baba olarak adlandırılan ve kendisi kendisinin nedeni olan Tanrı tarafından yaratılmış olup değişime tabi olduğu için Tanrı ile aynı konumda değildir. Değişime tabi olmasından dolayı evren duyumsanır

²⁴ Cusanus, *De Beryllo*, 794 (7).

²⁵ İkinci tanrı konusunun tarihsel seyri hakkında detaylı bir çalışma için bk. Vinzens, "Homo secundus Deus", 248–291.

²⁶ Plato, "Timaeus", *Plato in Twelve Volumes*, çev. W.R.M. Lamb (Cambridge: MA, Harvard University Press 1925), 9/252 (92c).

²⁷ *Corpus Hermeticum* Walter Scott'ın M.Ö. 50 ile M.S. 270 yılları arasında konumlandığı ve Hermes Trismegistos'a atfedilen toplama bir eserdir. Bu eserde 17 Yunanca ile bir tanesi günümüze Latince olarak aktarılmış ve "Asclepius" adını taşıyan 18 yazı bulunmaktadır. *Corpus Hermeticum* adı bu yazıların toplamına son dönem yorumcular tarafından konulmuş bir addir. Biz de bu makalede Hermes Trismegistos'a atfedilen yazılar için *Corpus Hermeticum* adının metin içinde Türkçe karşılığı olarak "*Hermetik Yazılar*"ı kullanacağız. Bu yazılar için yararlanacağımız eserin künyesi şu şekildedir: Hermes Trismegistus, *Hermetica*, çev. Walter Scott (Oxford: Clarendon Press, 1924). Bu kaynaktan yapılacak alıntılar sayfa numarası ile verilecektir.

²⁸ Trismegistus, *Hermetica*, 1/174. Burada Trismegistos Tanrı'dan hem biçimlendirici bir zanaatkâr (*δημιουργός*) hem de baba olarak bahseder. Bu ifadeye benzer olarak "bu evrenin yapıcısı/yaratanı [*ποιητής*] ve babası" ifadesi Platon'un *Timaios* diyalogunda Tanrı'yı değil de ezeli ve ebedi idealara bakarak bunların suretinde evreni düzenleyen ve biçimlendiren zanaatkâr tanrı Demiourgos için kullanılır. bk. Plato, "Timaeus", *Plato in Twelve Volumes*, 9/50 (28c).

Tanrı'ya benzer şekilde maddi tanrı olarak da adlandırılır.²⁹ Evrenin ikinci tanrı olmasındaki bir başka neden onun canlı varlıklar arasında ilk olması ya da onların zemininde yatmasıdır. İnsan ise ölümlü olduğu için evrenden sonra gelmektedir. Evren Tanrı'nın oğlu, insan ise evrenin oğlu ve Tanrı'nın torunu olarak kabul edilir.³⁰ Böylece Tanrı birinci, evren ikinci ve insan üçüncü tanrı olmaktadır. Evren, Tanrı tarafından yaratılmış olup Tanrı'da kuşatılır ve insan evren tarafından yaratılmış olup evrende kuşatılır; ancak evrenin Tanrının, insanın da evrenin sureti olması, bir bakıma insanı da Tanrının sureti ve ikinci tanrı yapmaktadır. Şöyle ki, evrenin suretinde yaratılmış olan insan dünya üzerindeki diğer canlılardan zihne (voüç) sahip olması bakımından ayrılır. Zihin ise insanın tanrısal olanla ilişkisini sağlar. İnsan hem ikinci tanrı olan evrenin sureti olması bakımından onunla birliğini hisseder hem de ölümsüz yanı olan zihne sahip olması sonucu düşünce yoluyla da ilk Tanrı'yı ayırmsar.³¹

Bu sistemde Tanrı iradesini ortaya koymak üzere ikinci tanrı olan evreni yaratmış ve onu seyredip aklıyla da kendisinin yaratıcı etkinliğini taklit etmesi için insanı yaratmıştır. İnsanı bir yanıyla ölümlü bir yanıyla ölümsüz olarak yaratan Tanrı, onu bileşik bir varlık kılmış ve bu dünyayı kendisiyle birlikte yönetmesini istemiştir. Bu amaçla yaratılan insan ölümsüz yanı olan zihniyle göksel şeylere saygı duyar ve ölümlü yanı olan bedeniyle de dünyasal şeylere meyleder ve onları idare eder. İnsan evrenin bu dünyasal kısmının idaresini sanatlar ve bilimlere dair bilgisi ve uygulaması ile gerçekleştirir. İkinci tanrı olarak evreni kendi suretinde yaratmış olan Tanrı, insana bileşik varlık olma özelliğini, insan kendi üstüne düşen payı yerine getirip evreni tamamlasın diye bahşetmiştir.³²

Bunun sonucunda *Hermetik Yazılar*'ın "Asclepius" adlı bölümünde Tanrının birinci, evrenin ikinci ve insanın üçüncü olduğu ortaya konga da kendisini ve evreni bilen insan dünyadaki yönetici ve tamamlayıcı rolünü öğrenir. Evren ve insan olmak üzere Tanrının iki sureti vardır.³³ Bir yanıyla tanrısal olan insan ölümlü olan kısmıyla bu dünyayı tanrıyla birlikte idare ettiği için *Hermetik Yazılar*'ın onuncu kitabı olan "Hermes Trismegistos'un Söylemi: Anahtar"da insanın yeryüzündeki diğer canlılardan farklı olarak ilahi doğada, hatta onlara denk olduğu ve bu sebeple dünya üzerindeki insanın ölümlü bir tanrı, gökteki bir tanrının da ölümsüz bir insan olduğu ileri sürülür.³⁴ Bununla birlikte Tanrı kendisinin nedeni olması bakımından birinci, evren Tanrının ilk yaratımı olması bakımından ikinci ve insan ise evrenin yaratımını takip ettiği için üçüncüdür. Lakin kendisinde sahip olduğu ölümsüz yanı olan zihni sayesinde ise dünyada yönetici olabildiği için evren ile birlikte ikinci tanrı olma özelliğine sahiptir.

Trismegistos'un Orta Çağ'da ve Rönesans'ta etkin olmasını sağlayan önemli kilise babalarından olan Lactantius ikinci tanrı olarak evren ya da duyumsanır Tanrı olarak evren görüşünden farklı bir görüş ortaya koyar. Lactantius *Divinae Institutiones*'in IV.

²⁹ Trismegistus, *Hermetica*, 1/194.

³⁰ Trismegistus, *Hermetica*, 1/196.

³¹ Trismegistus, *Hermetica*, 1/176.

³² Trismegistus, *Hermetica*, 1/300-302.

³³ Trismegistus, *Hermetica*, 1/304.

³⁴ Trismegistus, *Hermetica*, 1/204.

kitabında *Corpus Hermeticum*'un "Asclepius (*Logos Teleios*)" bölümüne atıfta bulunarak³⁵ Trismegistos'un Hıristiyanların kullandığı terimler olan Tanrı, Baba ile Tek olandan bahsettiğini ve onun oğlu olarak da evreni ikinci tanrı şeklinde tanımladığını belirtir.³⁶ Ancak Lactantius Trismegistos'ta geçen Tanrı'nın oğlu ve ikinci tanrı olarak evren öğretisini³⁷ İsa'ya aktarır.³⁸ Lactantius'a göre ne evren ne de insan ikinci tanrıdır.

Cusanus'un Trismegistos'a atıfta ikinci tanrı olarak insandan bahsetmesinde³⁹ Lactantius'un İsa aktarımdan ziyade Antik Yunan dünyasında Platon ile birlikte önemli bir yer işgal eden Demiourgos öne çıkmaktadır. Cusanus ikinci tanrı olarak insan konusunda doğrudan Demiourgos'tan bahsetmese de ikinci tanrı olarak insana dair tanımlamaları akla Demiourgos'u getirir. Dolayısıyla Cusanus'un ikinci tanrı olarak insan anlayışını incelemeyen önce zanaatkâr tanrı Demiourgos'a dair temel özelliklerin ortaya konulması Cusanus'un düşüncelerindeki özgün yanın anlaşılması için faydalı olacaktır.

Öncelikle Hermes Trismegistos'ta evreni yaratan ilk Tanrı ile Platon'un *Timaios* diyalogunda ve bunu takip eden düşünürlerde, özellikle Orta Dönem Platoncularda ve Yeni-Pythagorasçı Apamealı Noumenios'ta evreni idealara göre yaratan Demiourgos arasındaki farka dikkat çekmek gerekir. Demiourgos ilahi zanaatkâr olarak önceden var olan maddeye ezeli ve ebedi şekilde var olan örneğe göre düzen vermiş olan yaratıcı/yapıcı tanrıdır.⁴⁰ Ancak Platon'un *Timaios* diyalogunun, özellikle Orta Dönem Platoncularda ve bununla birlikte Yeni-Platoncular ve Yeni-Pythagorasçılarda yorumlanmasıyla birlikte, Demiourgos, Nous (Akıl/Zihin) ya da Logos (Akıl/Söz/Kelâm) olarak değerlendirilmiş ve ilk ilke ya da birinci Tanrı'nın ardından ikinci tanrı olarak konumlandırılmıştır.⁴¹

³⁵ Lactantius, *The Divine Institutes: Books I-VII*, çev. Sister Mary Francis McDonald (Washington: The Catholic University of America, 2008), 256 (IV.6); Lactantius, "Divinae institutiones et epitome divinarum institutionum", *L. Caeli Firmiani Lactanti opera omnia*, ed. S. Brandt - G. Laubmann (Vindobonae: F. Tempsky, 1890), 286 (IV. 6).

³⁶ Stephen Gersh, "Berthold of Moosburg, Nicholas of Cusa, and Marsilio Ficino as Historians of Philosophy", *The Renewal of Medieval Metaphysics: Berthold of Moosburg's Expositio on Proclus' Elements of Theology*, ed. Dragos Calma - Evan King (Leiden: Brill, 2021), 455. Hermes Trismegistos'a atfedilen yazıların bilinirliğine dair Augustinus ve sonrasına dair tarihsel bilgi için bk. Vinzens, "Homo secundus Deus.", 254.

³⁷ Krş. Plato, "Timaeus", *Plato in Twelve Volumes*, 9/252 (92c7).

³⁸ Lactantius, "Epitome of the Divine Institutes", *The Works of Lactantius*, çev. William Fletcher (Edinburg: T. & T. Clark, 1871), 125 (§42); Lactantius, "Epitome Divinarum Institutionum", *L. Caeli Firmiani Lactanti opera omnia*, ed. S. Brandt - G. Laubmann (Vindobonae: F. Tempsky, 1890), 713 (§37[42]). Ayrıca Hermes Trismegistos'un Hıristiyan düşünürlere etkisi ve onlardaki dönüşümü için bk. Claudio Moreschini, *Hermes Christianus: the intermingling of Hermetic piety and Christian thoughts*, çev. Patrick Baker (Brepols, 2011).

³⁹ Cusanus, *De Beryllo*, 794 (7).

⁴⁰ Burada önemli olan bir yan zanaatkâr ya da olana düzen veren tanrı olarak Demiourgos'un bir taklit edici olması ve bu sebeple de bir örneğe göre bu evreni düzenlemiş olmasıdır. Bu özellikle Demiourgos'u Hıristiyanlığın Tanrısından ayırt edecek temel özelliktir.

⁴¹ Örneğin İskenderiyeli Philon için Logos ikinci tanrıdır ve ilk Tanrı tarafından evrenin yaratılışında bir araç gibi kullanılır. bk. Carl Sean O'Brien, *The Demiurge in Ancient Thought: Secondary Gods and Divine Mediators* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 46. Philon'un *Legum Allegoria* (Yaratılışın Alegorik Yorumu)'da belirttiği üzere, Tanrı, gölgesi olarak Logos (Söz)'u bir araç gibi kullanır ve evreni

Hem Platon'un Demiourgos'u hem de *Timaios* yorumu üzerinden Platoncu düşünürlerin ortaya koyduğu ikinci tanrı ve Nous olarak Demiourgos'un ortak özelliği, söz konusu tanrının kendisinin dışındaki bir malzemeye ihtiyaç duyması ve bu malzemeyi kendisinin dışında bulunan örneklere ya da idealara göre düzenlemesidir. Bu bakımdan Platon'da Demiourgos ya da sonrasında ikinci tanrı bir şeyi yoktan yaratmaktan ziyade mevcut olanı değişmeyen örneklere ya da modellere göre biçimlendiren, düzenleyen inşa edici bir tanrıdır. Bu inşada önemli olan Demiourgos'un matematiği kullanması, yani evreni belirli bir sayı, ölçü ve orana göre düzenlemesidir. Bunun sonucunda da kaostan ziyade uyumlu ve güzel olan evren ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Demiourgos matematiği, geometriyi ve armoniyi kullanarak düzeni ortaya koyan ilk tanrıdır.⁴²

Ancak Hıristiyanlıkta Demiourgos'un yerini tek olan Tanrı alır ve O, bir malzemeye bağımlı olmadan ve kendisinin dışındaki modellere ihtiyaç duymadan dünyayı sayarak, ölçerek ve tartarak yoktan var eder. M.S. 2. yüzyılın sonlarından itibaren Kilise Babaları her zaman var olan bir maddeyi biçimlendiren ikincil bir tanrı görüşüne karşı, yoktan var eden tek bir Tanrı görüşünün savunusunu ortaya koyarlar. Tanrı'dan başka herhangi bir varlığa gerçek manasında yaratıcı denilmesine karşı çıkarlar.⁴³ Bununla birlikte öncesinde Demiourgos ya da ikinci tanrının inşa etme ya da biçimlendirmede ortaya koyduğu uyum, düzen ve güzel gibi ilkeler Hıristiyanlığa dahil edilir ve öncesinde Tanrı'yı zanaatkâr ya da sanatçı olarak nitelendiren metaforik kullanım Hıristiyanlıkta da devam eder. Ancak bu defa yoktan var eden tek Tanrı'dan bahsedilir. Artık ne maddenin ne de maddeyi biçimlendiren ilkelerin yaratıcı Tanrı'nın zihninin dışında ebedi ve ezeli olarak var olduğu düşünülmez.

Evrenin belirli bir orana, ölçüye ve sayıya göre yaratılmasında sadece bir zanaatkârın işlevsel biçimlendirmesi değil aynı zamanda bir sanatçının anlam ya da ulvi bir amaca uygun edimi de söz konusudur.⁴⁴ Bu sanatsal yaratım, yaygın olarak evrenin son derece iyi bestelenmiş bir şarkıya benzetilmesinde ortaya konulmaktadır. Örneğin

yaratır. Bu gölge sonraki yaratımlar için bir modeldir (ἀρχέτυπον). bk. Philo, "Allegorical Interpretation of Genesis II, and III", *Philo*, çev. F. H. Colson - G. H. Whitaker (Cambridge/Massachusetts/London: Harvard University Press, 1982), 365 (I.3.96). İkinci tanrı konusundaki bir başka önemli düşünür Noumenios'a gelince, Philon'a benzer şekilde ilk Tanrı'yı yaratılış sürecinin dışına koyar ancak ilk tanrının, yaratıcı tanrının babası olduğunu belirtir. Bk. Numénius, *Fragments*, ed. ve çev. Édouard Des Places (Paris: Belles Lettres, 1973), 53 (Fr.11).

⁴² Plato, "Introduction", *Timaeus and Critias*, çev. Robin Waterfield, giriş ve notlar Andrew Gregory (Oxford: Oxford University Press, 2008), xxxiii. Andrew Gregory *Timaios*'un matematik ile kozmolojiyi bir araya getiren ilk deneme olduğunu ileri sürer ve Demiourgos'un geometrici tanrı olduğunun söylenebileceğini dile getirir. Bk. Plato, "Introduction", *Timaeus and Critias*, s. xxviii. Gregory'nin *Timaios*'ta matematik ile kozmolojinin birleştirilmesi görüşünün Cusanus'ta matematik ile teolojinin birleştirilmesi olarak karşımıza çıktığını görürüz. Ayrıca Cusanus'ta geometrici tanrı olarak Demiourgos'tan geometrici Hıristiyanlığın Tanrısına geçişle karşılaşırız. Tanrının geometrici olarak nitelendirilmesi için bk. David Albertson, "Before the Icon: the Figural Matrix of De visione Dei", *Nicholas of Cusa and Times of Transition*, ed. Thomas M. Izbicki vd. (Leiden/Boston: Brill, 2019), 281. Tanrı'nın matematikçi olması ve insan zihni ile paralellik için bk. David Albertson, *Mathematical theologies: Nicholas of Cusa and the legacy of Thierry of Chartres* (New York: Oxford University Press, 2014), 238.

⁴³ Örneğin, Vinzens'in belirttiği gibi Augustinus "yapmak (facere), inşa etmek (condere), düzenlemek (ordinare), yaratmak (creare)" gibi varlığa getirme eylemlerinin yalnızca Tanrı'ya atfedilebilir olduğunu vurgular. bk. Vinzens, "Homo secundus Deus", 256.

⁴⁴ David, E., Ost, "Bonaventure: The Aesthetic Synthesis", *Franciscan Studies* 36 (1976), 233.

Augustinus, *De Civitate Dei (Tanrı'nın Kenti Üzerine)*'de⁴⁵ ve Bonaventura, *Breviloquium*'da⁴⁶ evreni en güzel şarkı olarak nitelendirirler. Yeni-Platoncu düşünürlere ya da Augustinus'a göre, insan da benzer olarak bir şarkı yaratabilir.⁴⁷ Ancak o, Tanrı gibi bağımsız değildir. Aksine Demiourgos gibi ezeli ebedi ilk ilkeleri yansıtmaktadır. Yine de Yeni-Platoncu düşünür Macrobius, insanın yaratımının tanrısallığı konusunda Romalı ünlü şair Vergilius'u anarak, onun hitabetinin tıpkı zanaatkâr Tanrı gibi, dünyayı nasıl da kusursuz bir şekilde inşa etmeyi bildiğini dile getirir⁴⁸ ve Augustinus ile Bonaventura'ya benzer olarak farklı seslerin tek bir armoni oluşturmak adına müzikte nasıl bir araya getirildiğini belirtir.⁴⁹ Böylece farklı ve hatta karşıt unsurları belirli bir oranda ve ölçüde bir araya getirerek kulağa ya da zihne hoş gelen bir şarkı besteleyen ya da şiir yazan kişi ile evreni belirli bir oran ve ölçüde yaratan Tanrı ile kıyas ortaya konur. Ancak Eriugena'nın belirttiği üzere insanın ortaya koyduğu sanat, Tanrı tarafından ortaya konulan sanatın bilme etkinliği aracılığıyla akılda yeniden yaratılması ya da yansıtılmasıdır.⁵⁰ Bu bakımdan insanın yaratıcılığı tanrısal yaratıcılık gibi bir yoktan yaratma değil, doğada içkin olanı keşfedip yeniden ortaya koyma şeklindedir.

Sonuç olarak zanaatkâr Tanrı ile Hıristiyanlığın Tanrısı ve insanın yaratıcılığı ile tanrısal yaratıcılık arasındaki temel fark, Hıristiyanlığın Tanrısının her ikisinden de farklı olarak yoktan var etmesi ve aynı zamanda güzel ve uyumlu bir eser yaratan ilk sanatçı olmasıyken Antik Yunan'ın zanaatkâr tanrısı Demiourgos ile insanın ise kendi zihninin dışındaki ezeli-ebedi örneklerle bakarak ve evrendeki uyumu taklit ederek yaratması ya da biçimlendirmesidir. Cusanus ise *De Beryllo*'da Trismegistos'u anıp zanaatkâr tanrı olan Demiourgos'un yerine zanaatkâr ya da inşa edici olarak insanı koymuştur. Bu sebeple kendisinden öncekilerden farklı olarak insanı ikinci tanrı olarak nitelendiren Cusanus, insanın yaratıcı etkinliğine çok daha yoğun bir vurgu yapmaktadır. Bir sonraki bölümde Cusanus'un ikinci tanrı olarak insan anlayışını ve bu tasvirin altında yatan sebepleri daha yakından inceleyeceğiz.

⁴⁵ Saint Augustine, *The City of God: Books VIII-XVI*, çev. Gerald G. Walsh, S.J. - Grace Monahan, O.S.U. (Washington: The Catholic University of America Press, 1952), 214 (XI.18).

⁴⁶ Bonaventure, "The Breviloquium", *The Works of Bonaventure Cardinal Seraphic Doctor and Saint*, çev. Jos de Vinck (NJ: St. Anthony Guild Press, 1963), 11 (2.4).

⁴⁷ Tanrı ile insanın sanat metaforu üzerinden yaratıcılığına ilişkin benzer bir kıyas *Scipio'nun Rüyasına Yorum (Commentarii in Somnium Scipionis)*'un yazarı Yeni-Platoncu Macrobius Ambrosius Theodosius'ta bulunur: "Aslına bakarsan, eğer evrenin kendisini dikkatlice inceleyecek olursan, o ilahi ve bu şairsel işin arasında ne denli büyük bir benzerlik olduğunu görürsün." Ambrosius Theodosius Macrobius, *Ambrosii Theodosii Macrobii Saturnalia*, ed. Jacobus Willis (Stuttgart/Leipzig: Teubner, 1994), 243 (V.1.19).

⁴⁸ Vinzens, "Homo secundus Deus", 258.

⁴⁹ Macrobius, *Saturnalia*, 243 (V.1.18). Evrenin yaratımı ve müzik arasındaki ilişkiye dikkat çeken ve evrenin orantılı, adeta müzikal bir eser gibi olmasını öven bir diğer isim Eriugena'dır. bk. Eriugena, *Periphyseon (The Division of Nature)*, çev. Inglis Patrick Sheldon-Williams - John J. O'Meara (Montreal/Paris: Bellarmin, 1987), 647 (V.36.965C). Evrenin inşasında müzik ve matematiğe olan vurgunun temelinde Pythagoras bulunmaktadır. Pythagoras'ın müzik ve matematik ilişkisini ele alan detaylı bir makale için bk. Diler Ezgi Tarhan, "Pythagoras Felsefesinde Müzik ve Matematik İlişkisi Üzerine", *Felsefi Düşün - Akademik Felsefe Dergisi* 15 (2020), 203-224.

⁵⁰ Bk. Eriugena, *Periphyseon (The Division of Nature)*, 183-184 (II.24.579B-C).

2. Cusanus'ta İkinci Tanrı Olarak İnsan

Cusanus'ta ikinci tanrı kendisinden öncekilerden farklı olarak açıkça insan olarak adlandırılmaktadır. Hatta *De Coniecturis*'te Cusanus insanın hem insan tanrı hem de insan evren olduğunu belirtir. Bunun da anlamı aslında insanın bilme etkinliğine bağlı olarak her şeyi zihninin dolayımında tekrardan ortaya koyması ya da içermesidir. Bu içirme aslında zihnin kendisinde yarattığı kavramlar yoluyla bir bakıma Tanrı'yı ve tüm dünyayı kuşatmasıdır.⁵¹ Bununla birlikte Cusanus insanın mutlak anlamda Tanrı değil insani bakımdan bir tanrı ve insani bakımdan evren olduğunu dile getirir. Zira insan Tanrı ya da tüm şeylerin gerçekliklerinin var edeni olarak mutlak anlamda değil, zihninin bilme nesnelere varlık kazandırması sonucu ve tüm şeyleri zihninde kavramsal bakımdan kuşatması sebebiyle ikincil bir tanrıdır. Tanrı'nın, yarattığı gerçek varlıkların merkezinde yer alması gibi insan da bilme etkinliğinde kendisinden doğan ve bu bakımdan varlıkları kendisine bağlı olan kavramların merkezindedir.⁵² Böylece Cusanus *De Beryllo*'da Hermes Trismegistos'u ismen anarak insanı ikinci bir tanrı olarak konumlandırır.⁵³ Ancak Trismegistos'un tanrı gibi insanından ve Antik Yunanın sadece var olan maddeye biçim veren zanaatkar tanrısından farklı olarak Cusanus'ta insan sadece düzenleyici ya da biçimleyici değildir.

İnsan zihni ya da aklı (*intellectus*) yaratma bakımından Tanrı'nın zihni ya da aklına benzerdir. Şöyle ki Tanrı gerçek varlıkların ve doğal biçimlerin, insan ise akılsal varlıkların ve yapay biçimlerin yaratıcısıdır. Buna uygun olarak gerçek varlıklar Tanrısal aklın, akılsal varlıklar ise insan aklı ya da zihninin benzerleridir. Bu durumda Tanrısal zihin gerçek varlıkların, insan zihni akılsal varlıkların benzerlerinin kaynağıdır. İnsan zihni şeylerin gerçekliklerinin olmasa da akıl varlıklarının yoktan var edicisidir. Öyleyse Cusanus'un dile getirdiği üzere, insan zihni yaratma bakımından (*in creando*) tanrısal akla benzerdir.⁵⁴

İnsan aklı tanrısal akla benzer yaratım etkinliği ile neyi ortaya koymaktadır? İnsanın kavramsal ya da akılsal varlıkları yaratması ne anlama gelmektedir? Bunu Cusanus *Cribratio Alkorani*'de şöyle dile getirir: "Nasıl ki Yaratan, yaratmakla, gerçek şeyleri üretir, Yaratanın sureti olarak akıl da işlevleri sonucunda⁵⁵ gerçek şeylerin benzerlerini⁵⁶

⁵¹ Cusanus, *De Coniecturis*, 237 (II,14.143). Cusanus'ta insanın ikinci tanrı olarak adlandırıldığı yerler için ayrıca bk. Cusanus, *De Beryllo*, 794 (7); Cusanus, *De Coniecturis*, 236-237 (II,14.143-144).

⁵² Cusanus, *De Coniecturis*, 238 (II, 14.144).

⁵³ Cusanus, *De Beryllo*, 794 (7).

⁵⁴ Cusanus, *De Beryllo*, 794 (7): "Dördüncü olarak Hermes Trismegistus'un insan ikinci bir tanrıdır ifadesine dikkat et. Zira nasıl ki Tanrı hem gerçek varlıkların hem de doğal biçimlerin yaratıcısıdır, insan da kavramsal/akılsal varlıkların [*rationalium entium*] ve yapay biçimlerin yaratıcısıdır. Bunlar onun zihninin yalnızca benzerleridir tıpkı Tanrı'nın yaratıklarının da onun İlahi Aklı'nın benzerleri olmaları gibi. Böylece [insan] yaratma bakımından [*in creando*] İlahi Aklın benzeri olan bir akla sahiptir."

⁵⁵ Bu işlevler insan zihninin bilme etkinliğini gerçekleştiren duyu (*sensus*), imgelem (*imaginatio*), anlama yetisi (*ratio*) ve akıl (*intellectus*) hareketleridir. bk. Clyde Lee Miller, *The Art of Conjecture: Nicholas of Cusa on Knowledge* (Washington: The Catholic University of America Press, 2021), 28.

⁵⁶ Bu benzerler gerçek şeylerin yerine geçen tasarımlar ya da temsiller olarak karşımıza çıkar. bk. Cusanus, *De Venatione Sapientiae*, 1332 (29.86).

üretir. Yaratmak varlığa getirmektir ve anlamak ise benzer kılmaktır.”⁵⁷ İnsan zihninin benzer kılarak ya da kavramsallaştırarak anlama edimini gerçekleştirebilmesi ve gerek dışsal dünya gerekse kendiyile ilişkiye girebilmesinin ön koşulu şeyleri yeniden yapmasıdır.⁵⁸ Bir başka deyişle, insan zihni bildiği ya da anladığı şeyleri kendi gücünde ya da kavramsal dünyasında adeta yoktan yaratmaktadır.

Nasıl ki Tanrı şeylerin neliklerini kendisinden başka olmayandan yapar, insan zihni de şeylerin kavramsal benzerliklerini başka olmayan kendisinden yapar. Bu durumda Tanrı'nın, yarattıklarından başkası olmaması gibi insan zihni de kendisi tarafından anlaşılanlardan başkası değildir.⁵⁹ Zihin kendisinin yaratması olan anlama etkinliğinde ilkin duysal olanın kışkırtmasına ve bu sebeple de bedenselliğe gereksinim duyar.⁶⁰ Duysal ile kışkırtılan zihin uykusundan uyanır⁶¹ ve kendinde tohum halinde mevcut olanı edimselleştirerek⁶² dıştan aldığı malzemeyi kendi kurduğu dünyada kendi gücünde yaratır.

Zihnin kendi gücünü ortaya koyduğu ve tanrısallıkla paralellik kurulduğu eylem, bilme etkinliği ve bu bilme etkinliği sonucunda oluşturduğu kavramsal dünyadır. Burada zihnin yaratım etkinliği başlangıçta kendisiyle birlikte hiçbir kavram getirmemesi ve kavramları sadece bu dünyada duysal izlenimleri aldıktan sonra kendisinde oluşturmasıdır. Bu oluşturmada zihin dışarıda olanı dolaysızca almaz. Kendi işlevlerini (akıl, anlama yetisi, imgelem, duyu) bir bütün halinde kullanarak etkin bir şekilde şeylerin benzerleri olan kavramları yapar (facere).⁶³ İnsan zihni bu yaptığı ya da yarattığı kavramların merkezindedir.

Bununla birlikte Cusanus *De Mente*'de Tanrı ile insan zihni arasındaki ayrımın tanrısız zihnin kavramakla yarattığını, ancak insan zihninin kavramakla benzer olduğunu söyleyip, tanrısız zihnin varlığa getiren (entificativa), insan zihninin ise benzer olan (assimilativa) bir güç olduğunu dile getirir.⁶⁴ Benzer olmak ise benzer olma hareketini başlatacak önceden var olan bir şeye işaret eder. Bu durumda zihnimizin şeylere tanrısız anlamda varlık veren bir kaynak olmadığını biliriz. Zihnimiz kendi işlevlerinin kaynağıdır ve şeyler onda kavramsal olarak kuşatılıdır. Karsten Harris'in dile getirdiği üzere, insan zihni kendisinin oluşturduğu kavramsal dünyanın merkezinde ya da kaynağında yer alan bir bilen öznedir.⁶⁵

Norbert Henke'ye göre zihin, kavramları yaratmasındaki bu kendindeliğindenlik (spontaneity) ya da Cusanus'taki şekliyle yargı gücü (vis iudicaria) sayesinde saf bir

⁵⁷ Cusanus, *Cribratio Alkorani*, 1017 (II.3.94): “*sicut creando veras res producit: ita intellectus imago eius operando producit similitudines verarum rerum, creare enim est essentiare: et intelligere est assimilare.*”

⁵⁸ Karsten Harris, *Infinity and Perspective* (Massachusetts: The MIT Press, 2001), 199.

⁵⁹ Cusanus, *De Li Non Aliud*, 1160 (112).

⁶⁰ Cusanus, *De Mente*, 545 (4.77).

⁶¹ Cusanus, *De Mente*, 549 (5.85).

⁶² Colomer Eusebio, “Die Erkenntnistheorie des Nikolaus von Kues im Hinblick auf die Möglichkeit der Gotteserkenntnis,” *MFCG 11*, ed. Rudolf Haubst (Mainz: Grünewald, 1975), 219-220. bk. Cusanus, *De Visione Dei*, 691 (7.24); Cusanus, *De Mente*, 547 (5.80).

⁶³ Cusanus, *De Mente*, 546 (4.78).

⁶⁴ Cusanus, *De Mente*, 556 (7.99).

⁶⁵ Harris, *Infinity and Perspective*, 187.

alıcı değil aksine etkin bir biçimlendiricidir.⁶⁶ Bu bakımdan Cusanus insan zihninin bilme etkinliğinde zihnin yaratıcı edimine yaptığı vurgu sebebiyle kimi düşünürler tarafından Kant'ın bir önceli olarak görülmektedir.⁶⁷ Zira Cusanus'ta zihin her ne kadar dıştaki duyu çokluğu ile harekete geçse de bu çokluğu asla olduğu gibi almaz. Bu çokluğa zihin, eş zamanlı olarak çalışan yetileriyle biçim verir, yeniden üretir ve ölçü olarak kavramları yaratır. Zihin yarattığı kavramlar eşliğinde dünyayı, kendisini ve Tanrı'yı bilir. Başka bir deyişle bu kavramları dışa ya da içe bir ölçü olarak uygular.

Zihnimizin kavramlara varlık kazandırması bakımından sadece Tanrı'ya atfedilen varlık verme gücüne (vis entificativa) benzer bir eylemde bulunduğu söylenebilir. Zira Irlenborn'un belirttiği üzere, Cusanus'ta insan zihninin kavramları yapmasının sadece epistemolojik değil ontolojik de bir anlamı da vardır. Şöyle ki Cusanus'un insanı ikinci tanrı olarak andığı eseri *De Beryllo*'da insan zihninin temel etkinliği olan bilme etkinliğinde bilmenin bilinene varlık verdiği dile getirilmektedir.⁶⁸ Bu bakımdan Cusanus'un dile getirdiği üzere insan ikinci bir tanrıdır ancak bu Tanrı'nın karşısındaki bir başka tanrı olma anlamında yorumlanmamalıdır. İnsanın ikinci tanrı olduğu alan zihninin bilme etkinliğinin eseri olan kavramsal dünyadır. Bir sonraki bölümde görüleceği üzere, insanın bilme etkinliğinin temelinde ise ölçme edimi yatmaktadır.

3. Cusanus'ta İkinci Tanrı Olarak İnsanın Ölçme Edimi

Bilmenin varlık kazandırmasına dair önemli bir özellik bilmenin ölçme anlamına gelmesinde yatmaktadır. Ölçmek belirleme, sınırlama ve bu sayede bir şeye varlık kazandırmadır. Cusanus'ta bu işi zihin yerine getirmektedir. Zihni ölçü (mensura) ve etkinliğini ölçmek (mensurare) şeklinde ortaya koyan Cusanus zihnin (mens) adını bu sebeple ölçmekten (a mensurando) aldığı ileri sürer.⁶⁹ Zihin (mens) kelimesinin bu etimolojik kökeni doğru olsun ya da olmasın bizim için önemli olan Tanrı ile insan arasında yaratıcılık bakımından paralellliği ortaya koyup insanın ikinci bir tanrı olarak değerlendirilmesinde öne çıkan, insanın bilme etkinliğinin ölçme olarak değerlendirilmesidir.⁷⁰

Bilme ile ölçmeyi denk gören Cusanus'a göre ölçmeyle ortaya çıkan akıl varlıklarında, zihin aslında kendisinin farkındalığına ve ardından mutlak ölçü olan tanrısal akla yol alır. Bu hareket insan zihninin yaratıcı etkinliği sayesinde gerçekleşebilir. Şeylerin gerçekliği ve doğal biçimler Tanrısal aklın yaratımları olup mutlak ölçen tanrı olmakla birlikte, insan aklı da Tanrı'nın sureti olarak kendi yarattığı dünya yoluyla Tanrı'ya benzeşme (assimilatio) kabiliyetindedir. Bu benzeşme, bilme etkinliğinin

⁶⁶ Henke, Norbert, *Der Abbildbegriff in der Erkenntnislehre des Nikolaus von Kues* (Münster: Aschendorff, 1969), 109–115; Cassirer, *Das Erkenntnisproblem*, 1/37; Pauline Watts insan zihninin öz bilinçli yargı gücü olarak adlandırdığı *vis iudicaria* (yargı gücü)'yü insanın diğer yaratılanlar arasındaki benzersiz konumunu tanımlamada merkezi olarak değerlendirir. Watts'a göre yargı gücü ya da akıl her şeyi düzenleyen, birleştiren ve oranlayan tanrısal akla benzerdir. bk. Pauline Moffitt Watts, *Nicolaus Cusanus: A Fifteenth-Century Vision of Man* (Leiden: Brill, 1982), 139–141.

⁶⁷ Cassirer, *Das Erkenntnisproblem*, 35–36.

⁶⁸ “Cognitio dat esse cognitiss [Bilme bilinene varlık verir].” Cusanus, *De Beryllo*, 826 (71). Irlenborn, “*Der Mensch als zweiter Gott?*”, 394.

⁶⁹ Cusanus, *De Mente*, 543 (3. 71).

⁷⁰ “Cognoscere enim mensurare est [Zira bilmek ölçmektir].” bk. Cusanus, *De Beryllo*, 827 (71).

ortaya koyduğu yaratıcılık ve bunun da temelindeki ölçme edimi sayesinde. Bu bakımdan Cusanus “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” teziyle Protagoras’ın önemli bir görüşleri sürdüğünü vurgular.⁷¹

Cusanus’a göre insan zihninin ölçme edimi sadece yaşamda kalabilmek için gerekli araç gereçleri sağlamak için değildir. İnsan ölçmekle aslında nesnelere uzandığında kendisine uzanmış olur. Çünkü önceden de değindiğimiz üzere insan şeylere, kendisine ve Tanrıya yalnızca kendisinde oluşturduğu kavramsal dünyanın içinden bakar. İnsanın ölçme edimi hem kendisine hem de kendi yaratıcısına ya da mutlak ölçene sonsuz benzeşim ve yakınlaşma etkinliğidir. Zira insan yaratım etkinliğinde bulunduğça Tanrı’ya yakınlaşabilir. Bu yakınlaşma da insanın kavramsal dünyayı yaratmasında somutluk kazanır.

Cusanus Tanrı’ya benzeşimin geçiş kapısı olan insan zihnini, her şeye sınırını ve ölçüsünü veren olarak tanımlar.⁷² Zihnin sağladığı sınır ve de ölçü sayesinde şeyler belirir ve varlık kazanır. İnsanın bilme etkinliğinin yaratıcı yönü tam da şeylere ölçü, sınır ve biçim vermektir. Bir başka şekilde, Michael Stadler’in ileri sürdüğü gibi şeyliğin (Dinglichkeit) ya da ölçü ve sınır verilmiş olanın insanın yaratımı olduğunu ve bunun onun bilme tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Stadler bunu Cusanus’un Protagoras’ın insan her şeyin ölçüsüdür tezini yorumlama biçimi olarak değerlendirir.⁷³ Öte yandan Jasper Hopkins, Cusanus zihin her şeyin sınırını ve ölçüsünü verendir dediğinde bununla tanrısal zihni kastettiğini belirtir.⁷⁴ Bu, bir bakıma doğrudur ama eksiktir. Zira gerçek şeyleri ve doğal biçimleri yaratan zihin Tanrı’ya ait iken, kavramsal dünyayı ve yapay nesnelere yaratan ise insan zihnidir.

İlahi zihin başka hiçbir zihin ile öncelenmeden her şeye sınırını vererek bu ya da şu olarak varlık kazandırırken, insan zihni de kendi yarattığı kavramlarla her şeye kavramsal sınırlarını çeker.⁷⁵ Tıpkı tanrısal zihin gibi yapmak istediğini ilkin kendi içerisinde belirler. Bu bakımdan zihin kendi işlerinin sınıridir. Var olan maddi nesnelere varlığa getiren zihin insan zihni değil tanrısal zihindir.⁷⁶ Bu nesnelere anlamak ve yeniden üretmek adına insan zihni yoktan kendi gücü ile kavramlar ortaya koyar ve bu açıdan gerçek nesnelere olmasa da kendinden ortaya çıkan kavramsal varlıkların ilk

⁷¹ Cusanus burada Aristoteles’e karşıttır. Aristoteles *Metafizik*’te Protagoras’ın tezinde dikkate değer bir düşünce olmadığını belirtir. bk. Aristotle, *Aristotle’s Metaphysics*, ed. W.D. Ross (Oxford: Clarendon Press, 1924), 10.1053b1. Aristoteles’e göre bilgi konu olduğunda zihin şeyleri ölçen olmaktan ziyade ölçülendir. bk. Aristotle, *Aristotle’s Metaphysics*, 10.1053a25-33. Protagoras’ın Cusanus da dâhil olmak üzere Rönesans felsefesindeki alımlanması için bk. Charles Trinkaus, “Protagoras in the Renaissance: An Exploration”, *Philosophy and Humanism: Essays in Honor of Paul Oskar Kristeller*, ed. Edmund Mahoney (New York: Columbia University Press, 1976), 190-213. Protagoras’ın tezine karşıt olarak Platoncu ve Skolastik düşüncede insanın değil de Tanrı’nın ölçü olması üzerine detaylı bir çalışma için bk. James McEvoy, “The Divine as the Measure of Being in Platonic and Scholastic Thought”, *Studies in Medieval Philosophy*, ED. John F. Wippel (Washington: The Catholic University of America Press, 1987), 85-116.

⁷² Cusanus, *De Mente*, 535 (1.57).

⁷³ Michael Stadler, *Rekonstruktion einer Philosophie der Ungegenständlichkeit: zur Struktur des Cusanischen Denkens* (Wilhelm Fink Verlag, 1983), 40.

⁷⁴ Jasper Hopkins, *Nicholas of Cusa on Wisdom and Knowledge*, 32.

⁷⁵ Cusanus, *De Venatione Sapientia*, 1330 (27.82).

⁷⁶ Tanrı’nın yoktan insanın ise var olan maddeden yeniden yaratımı hakkında bk. Cusanus, *De Ludo Globi*, 1193 (1.25).

örneği olup varlık verenidir. Bu sebeple insan zihni tanrısal zihin gibi sınırlanmamış sınırlayandır.

Kendi tarzında yani bilişsellik bakımından sınırlanmamış ama sınırlayan olarak insan zihni her şeyi istediği şekilde ilkin kavramsal olarak sınırlayabilir. Örneğin insan zihni var olan çizgiye sınır koyarak onu kısaltıp uzatabilir ve arzu ettiği şekilde çizgilere bitiş noktaları yerleştirebilir.⁷⁷ Ayrıca var olan şeylere adlar koyarak onları sınırlandırır ve kendisinin kılar. Ancak zihin bununla da kalmaz. Ölçme etkinliği ile kavramsal varlıklara varlık veren zihin aynı zamanda kendisinden türeyen kavramları dışarı yansıtarak doğada var olan malzemeden yeni üç boyutlu nesnelere ortaya koyabilir.⁷⁸

Cusanus'un bu konudaki temel örneği *De Mente*'de geçen kaşık oymadır. Şöyle ki malzeme, örneğin tahta doğada mevcuttur ancak kaşıklık tahtada kendinde var değildir. Böylece kaşık formu zanaatkârın zihninin dışında mevcut değildir.⁷⁹ Cusanus'a göre bir ressam ya da heykeltıraş tasvir etmek istediği şeylerin örneklerini dışarıdan alır. Ancak kaşık yapma sanatında usta kaşıklık fikrini ya da kavramını kendi zihninde üretir ve maddeye aktarır. Kaşığın ya da bunun gibi doğada bulunmayan nesnelere üretimi bir taklit değildir. Bu tarz bir üretim taklitten ziyade sanat yoluyla şeylerin yetkinleştirilmesidir ve bu bakımdan da zanaatkârın yaptığı işi Cusanus Tanrı'nın sanatına benzetir.⁸⁰ Tanrı'nın yarattığı dünyada niyetini ya da zihnini ortaya koyması gibi insan da yarattığı işlerde zihnin edimini görülebilir kılmaktadır. Zanaatkârın yaptığı kaşık buna bir örnektir.

Kaşık oyma sanatında Cusanus aynı zamanda insan zihninin işlerine özgü bir başka yanı ortaya koyar. Tahtayı belirli bir orana göre oyarak onda kaşıklığın belirmesini sağlayan kişi okuma yazması olmayıp bir okulda eğitim görmemiş halktan bir kimseyi temsil eden ve zanaatkârlıkla uğraşan *idiota*'dır. Cusanus'a göre her türlü sanatın kaynağı olan Bilgelik (Tanrı), insanlar tarafından yazılmış kitaplarda değil ilkin Tanrı'nın kitaplarında ya da doğada bulunur ve sokaklarda kendisini haykırır.⁸¹ Lakin Bilgelik'in kendisini sokaklarda bu haykırışı yine de insan zihninin dolayımını içermektedir. Zira bu Bilgelik kendisini ilkin insan zihninin gündelik sayma, ölçme, tartma gibi etkinliklerinde gösterir. Bununla birlikte bu zihin etkinliklerinin hepsi insanı, hayvandan

⁷⁷ Bk. Hopkins, *Nicholas of Cusa on Wisdom and Knowledge*, 11-12.

⁷⁸ Watts, *Nicolaus Cusanus: A Fifteenth-Century Vision of Man*, 120.

⁷⁹ Kaşık formunun ya da fikrinin zanaatkârın zihninin dışında mevcut olmaması görüşü Cusanus'u hem Platon'dan hem de Aristoteles'ten ayırt etmektedir. Platon'dan ayrışma sebebi kaşık formunun insan zihninden bağımsız olarak ne mevcut dünyaya için ne de mevcut dünyaya aşkın bir yerdedir. Aynı zamanda kaşık formu insan zihninden bağımsız bir şekilde sadece nesnelere için de değildir. Bu görüşüyle de Cusanus Aristoteles'ten ayrışmaktadır. Kaşık formu ya da kavramı tamamen insan zihninden türemekte ve bu bakımdan ne nesneye için ne de aşkın bir alana ait olmaktadır; yine de mevcut dünyadaki bir materyal üzerine işlenince görülür olmaktadır. Bu görülür olmakta da aslında zihin dolaysızca olmasa da kendisini fark eder.

⁸⁰ Cusanus, *De Mente*, 538 (2. 62).

⁸¹ Cusanus, *De Sapientia*, 498 (1.4). Cusanus'un bilgelik'in kendisini sokaklarda haykırmasına dair görüşü İncil'in Latincesinde *Proverbia* olarak çevrilmiş olan *Süleyman'ın Meselleri* 1:20'de geçer: "Sapientia foris praedicat; in plateis dat vocem suam." bk. Hieronymus, "Psalmi - Proverbia - Ecclesiastes - Canticum canticorum - Sapientia - Iesus Sirach", *Biblia Sacra vulgata: Lateinisch-deutsch*, ed. Andreas Beriger - Widu-Wolfgang Ehlers (Berlin/Boston: de Gruyter), 2018.

ayıran anlama yetisi (ratio) etkinlikleri olup Tanrı'nın zihnine dayalı işler ile benzerlik taşımaktadır.⁸²

Süleyman'ın Bilgeliği (Σοφία Σολομῶνος/Liber Sapientiae) 11.21'de Tanrı'nın tüm yaratılanların ölçüsünü, ağırlığını ve sayısını tayin ettiği söylenir.⁸³ Cusanus da bu öğretiyi devam ettirerek Tanrı'nın her şeyi sayıya, ölçüye ve ağırlığa göre belirlediğini yazar.⁸⁴ Böylece Tanrı'nın şeyleri belirlerken ortaya koyduğu sayma, ölçme ve tartma etkinlikleri aynı zamanda insan zihninin gündelik hayatta kullandığı edimlerdir. Sayma, ölçme ve tartma hem tanrısal hem de insan zihninin ortak işlemleridir ve şeylerin yaratılması ve düzenlenmesinde kullanılmaktadırlar. Bununla birlikte sayma, ölçme ve tartma edimleri ayrıca insan zihninin Tanrı'ya, evreni ve her şeyi anlamak adına matematik bilimlerini inşa etmesinde de temel teşkil eder.

3.1. Ölçme Ediminde Sayı-Zihin İlişkisi ve Tanrı'nın Sembolik Bilgisi

Aklın işlevleri, sayma, tartma ve ölçmeye paralel olarak zihinden türeyen ve hem Tanrı'nın evreni yaratmasında hem de insanın bu yaratımı anlamasında öne çıkan temel matematik bilimleri aritmetik, geometri, müzik ve astronomidir.⁸⁵ Bu bilimlerden aritmetik, Cusanus'un düşüncesinin hem dolaylı hem dolaysız yoldan önemli bir kaynağı olan⁸⁶ Boethius'un *Institutio Arithmetica*'da belirttiği üzere geometri, müzik ve astronomiye önceldir.⁸⁷ Bunun da sebebi çokluğun ve de ayırım yapabilme ile sınır çekebilme ediminin zemininde sayının ya da saymanın yattığını düşünülmesidir.

Bu düşünce Boethius'ta olduğu denli⁸⁸ bu geleneğin takipçileri ile birlikte Cusanus için de geçerlidir. Cusanus hiçbir sonlu şeyin ya da belirlenimin sayıdan önce gelebileceğini⁸⁹ ve sayının tüm çokluk (multitude) ile büyüklüğün (magnitude) zemininde yattığını belirtir.⁹⁰ Bununla birlikte çokluğun zemininde *bir* ve büyüklüğün zemininde *nokta* yatmaktadır. Cusanus'un terminolojisine göre *bir* çokluğun, *nokta* ise büyüklüğün kuşatanıdır (complicans). Cusanus'un *De Theologicis Complementis*'te belirttiğine

⁸² Watts, *Nicolaus Cusanus - A Fifteenth Century Vision of Man*, 123.

⁸³ *Süleyman'ın Bilgeliği* (Σοφία Σολομῶνος/Liber Sapientiae) 11.21'de Tanrı'nın her şeyi belirli bir ölçü, sayı ve ağırlıkta düzenlediği söylenir. bk. *The Book of Wisdom: The Greek Text, the Latin Vulgate, and the Authorised English Version*, çev. ve ed. William J. Deane (Oxford: The Clarendon Press, 1881), 11.21.

⁸⁴ Cusanus, *De Venatione Sapientiae*, 1330 (28.83).

⁸⁵ Orta Çağda quadrivium olarak anılan ve aritmetik, geometri, müzik ile astronomiden oluşan bilimlerin tasnifi Platon'a dayanmaktadır. Bu bilimlerin Platon'daki sıralaması için bk. Plato, *The Republic: Books VI-X*, çev. Paul Shorey (Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press, 1942), 119-201 (VII. 514a-533c).

⁸⁶ David Albertson 2016 yılında yayınlanan bir makalesinde Cusanus'un düşünce çizgisi için önemli bir kaynağın Thierry de Chartres'in Boethius'un *Institutio Arithmetica*'sına yaptığı yorum kitabı olduğunu iddia etmektedir. Bu konu için bk. David Albertson, "'Boethius Noster': Thierry of Chartres's 'Arithmetica' Commentary as a Missing Source of Nicholas of Cusa's 'De Docta Ignorantia'", *Recherches de théologie et philosophie médiévales* 83/1 (2016), 143-199.

⁸⁷ Boethius, *Boethian Number Theory: A Translation of the De Institutione Arithmetica*, çev. Michael Masi (Amsterdam/New York: Rodopi, 2006), 74.

⁸⁸ Michael Fournier, "Boethius and the Consolation of the Quadrivium." *Medievalia et Humanistica: Studies in Medieval and Renaissance Culture*, ed. Paul Maurice Clogan (Rowman & Littlefield Publishers, 2008), 3.

⁸⁹ Cusanus, *De Coniecturis*, 166 (1.2.8).

⁹⁰ Cusanus, *De Theologicis Complementis*, 760-761 (9).

göre Tanrı iki şey yapmıştır. Bunlardan biri neredeyse hiç olan *nokta*, bir diğeri ise *bir*-dir. Tanrı bunu takiben bu ikisini birleştirmiş ve *bir nokta* (unum punctum) yapmıştır. Bu *bir nokta* evrenin kuşatanı olup evren ondan meydana gelmiştir. Lakin bu meydana gelme sayı olmadan mümkün değildir. Zira meydana gelme çokluğu ve de büyüklüğü ortaya serer (explicatio) ve bu da sayıdandır. Sayı ise onu kuşatan birden ya da zihindedir. Zira Cusanus'un belirttiği üzere zihni olmayan bir varlık sayamaz.

Böylece sayıdan kaynaklanan çokluk ya da ayırım temelde *bir* olan zihindedir ve zihinde ise kuşatan olarak *bir noktadan* her şey açılmaktadır. Bu edim, tanrısal zihnin gerçek şeylerin evrenini yaratması ile insan zihninin bu dünyanın özgün bir biçimi olarak kavramsal dünyayı yaratmasında ortaktır. Zihin ayırımın sağlayıcısı olarak ilkin sayıyı yapar (facit) ve buradan da çokluk (multitude) ile büyüklük doğar. Bu şekilde zihin her şeyi ölçmektedir.⁹¹ Her şeyin mutlak ölçeni olarak tanrısal zihinden doğan sayı ile şeyler varlık kazanırken, kavramsal dünyanın mutlak ölçeni olarak insan zihninden doğan sayı ile de bilmenin konusu olan dünya varlık kazanır. İnsan için bilmek, ölçmek; ölçmek ise kıyaslamak ya da ayırt etmektir ki bu da sayı olmadan gerçekleşmemektedir.⁹² Bu durumda insan zihni tanrısal zihinden farklı olarak kıyaslamaya dayalı olduğundan, bilmek için sayıya ihtiyaç duyar ve bu sebeple sayıyı türetir. *Bir noktanın* kuşatanı olduğu için de ayrıca büyüklüksüz ve çokluksuzdur, yani sayının temelindedir ve asla sayının konusu olamaz. Aynı zamanda sayı ya da aritmetik tüm matematiksel bilimlerin zemininde olduğundan zihin matematiksel varlıkların da yaratıcısıdır.⁹³

Zihnin yapımı olan matematiksel varlıklar zihnin yaratıcı etkinliğinde kavramlar ve şeylere göre önseldir. Kaşık örneğine dönecek olursak, insan zihninin kendisinde oluşmuş bir kavram olarak kaşıklığın tahtada vücut bulması için belirli bir orana göre oyulması ve orada belirmesi için sayı gerekmektedir. Zira sayı olmadan oran yoktur, oran olmadan biçim ortaya çıkamaz.⁹⁴ Hatta kaşıklık kavramı da ortaya çıkamaz; çünkü sayı aynı zamanda tüm kavramların da ilk örneğidir. Bununla birlikte ayırım işleminin gerçekleşmesinin zemini olan sayıda da ölçmek, kıyaslamak, oranlamak için önsel olan *bir* sayısıdır.⁹⁵ Bir ya da birim ile birlikte ayırım ya da kıyas yapılabilen, bu sayede ürünler yapılabilen, bilimler türetilebilen ve bilme gerçekleşebilmektedir. Sayı şeylerin belirlenimleri ve diğer her türlü işlem için başlangıçtır ama kendisi öncesiz olan değildir. Sayının kendisinin bir başlangıcı vardır ve o da tekliktir (unitas). Sayı başlangıcı teklikte (unitas) bulan ve sonu olmayan çoğulluktur (pluralitas).⁹⁶ Bu teklik ise şeylerin gerçek varlıklarının çoğulluğunun kuşatanı olan tanrısal zihin ve şeylerin kavramsal varlıklarının çoğulluğunu kuşatan insan zihnidir. Bu durumda sayı ve de buna bağlı olarak her şey zihindedir.⁹⁷

⁹¹ Cusanus, *De Mente*, 565 (9.116).

⁹² Cusanus, *De Ludo Globi*, 1224 (2.80)

⁹³ Sayı onun kuşatanı olan biri kendinde içeren zihindedir ya da zihnin bir yaratımıdır. Bu durumda zihin matematik formun etkin nedenidir. bk.: Cusanus, *De Theologicis Complementis*, 760 (9).

⁹⁴ Cusanus, *De Mente*, 552 (6.92).

⁹⁵ Ölçmenin ya da bilmenin zemininde birin olduğu görüşü Aristoteles'e uzanmaktadır. bk. Aristotle, *Metaphysics*, 10.1.1053b4.

⁹⁶ Cusanus, *De Dato Patris Luminum*, 379 (105).

⁹⁷ Cusanus, *De Mente*, 542 (3.70).

Böylece insanın ikinci bir tanrı olarak yaratıcı etkinliği, ilkin dışarıdan almadığı gibi kendi içerisinde hazır da bulmadığı ancak kendisinin yarattığı kavramlar ile dışarıda mevcut olan nesnelere biçimlendirmesinde ortaya çıkar.⁹⁸ İnsan zihni buna ek olarak sanatları ve bilimleri de kendisinden türetir ve bundan dolayı sanatlarda taklitçi değil yaratıcıdır.⁹⁹ Sanatlar ile bilimlerin yaratıcısı olan zihin bunlar sayesinde çeşitli somut nesnelere yaptığı, sadece kendi zihninden doğan modellere göre bu nesnelere inşa ettiğinden, bu nesnelere kendisini görür.¹⁰⁰ Ancak zihnin kendisini gördüğü daha üst bir yaratım çeşidi, herhangi bir somut nesnenin ortaya koyuluşunu mümkün kılan kavramların da modeli olan sayı ve matematiksel varlıklardır. Sayı ve daire gibi matematiksel şekiller zihnin maddeden bağımsız olarak yaptığı daha üst yaratımlar olduğundan zihnin kendisini daha net gördüğü alan matematiksel bilimlerin alanıdır. Matematiksel alan değişebilir olan duyuşal gerçekliklerden farklı olarak değişmez olanla ilgilendiğinden Tanrının sembolik bilgisini sağlar.¹⁰¹

Her şey sayıdan ve sayı da tek olan zihinden kaynaklandığına göre zihnin temel ediminin matematiksel ölçme olduğu söylenebilir.¹⁰² Zihin matematiksel ölçme için matematiksel nesnelere maddi olandan bağımsız olarak kendindeyken inşa ettiğinden bilmede kesinlik derecesi bakımından yüksek bir noktaya ulaşır. Zihin matematiksel nesnelere inşa etmede ilkin duyu organlarında mevcut olan imgelerce uyarılma da bu uyarılma sonucu yarattığı matematiksel nesnelere dışta benzeri yoktur.¹⁰³ Bu bakımdan matematiksel nesnelere zihinden olup zihnin dışında değildir. Bir başka deyişle bilmede kesinlik derecesi yüksek olmakla birlikte matematiksel nesnelere akıl varlıkları olduklarından zihin bu alanda da şeylerin tam hakikatine erişemez. İnsan zihni bilme bakımından varsayımı (coniectura) ya da sembolikliği aşamasa da sayı aracılığıyla, Tanrı'nın sembolik bilgisine yükselebilir.¹⁰⁴ Zira sayı her şeyde birin nasıl bir olarak kalsa da yine de çok olabildiğinin sembolik bilgisini ortaya koyarak mutlak birlik olan Tanrı'nın da nasıl çokluğu yarattığının ama yine de tek olabildiğinin sembolik bilgisini sağlar.

Matematiksel bilgi gerçekliğe dair insan zihninin kesinlik sahibi sembolik bilgisi olup hakikate, ya da birin her şey ve her şeyin bir olduğunu ortaya koyan teolojik bilgiye giden yoldur.¹⁰⁵ Her şeyin bir ve birin her şey olarak görüldüğü yerde artık sayı

⁹⁸ Burada Cusanus kavramları kendisinde yoktan var eden zanaatkâr ile Platon'un zihnin dışında kendi başına var olan idea anlayışına bir eleştirisi söz konusudur. Cusanus'a göre kavramlar ve de matematik nesnelere bilme etkinliğinin sınırları içerisinde insan zihnindedir. Platon'un idealar öğretisinin sınırlarını ortaya koyan bir çalışma olarak bk. Saniye Vatansever, "An Interpretation of Plato's Theory of Forms", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2018), 98-116.

⁹⁹ Cusanus, *De Mente*, 537-538 (2.59-62).

¹⁰⁰ Cusanus, *De Ludo Globi*, 1231 (II.93).

¹⁰¹ Markus L. Fuehrer, "Cusanus Platonicus. References to the Term 'Platonic' in Nicholas of Cusa, *The Platonic Tradition in the Middle Ages*, ed. Stephen Gersh - Maarten J.F.M. Hoenen (Berlin/New York: de Gruyter, 2002), 346.

¹⁰² Albertson, *Mathematical theologies*, 228.

¹⁰³ Zihin matematiksel varlıkları dışarıda benzeri olmadan kendisinden yaratarak başkılıksız, yani maddi olandan ayrı olarak görebilir. Zihin bunları hakikatlerinde görür ancak kendisinin dışında göremez. Şöyle ki zihin onları kendi sınırında yani zihinsel olarak görür. Aynı şekilde duyuşal konu olduğunda onlara duyuşal olanın dışında erişemez. bk. Cusanus, *De Theologicis Complementis*, 748 (2).

¹⁰⁴ Albertson, *Mathematical Theologies*, 228.

¹⁰⁵ Cusanus, *De Mente*, (7.105); Cusanus, *De Theologicis Complementis*, 750 (3).

ve de büyüklük yoktur. Bu aşamada sayı ya da büyüklük olmadığından zihin her şeyi çoğulluksuz yalın teklik olarak görür. Bu teklik aynı zamanda her şeydir. Her şeyin ölçeni olan insan zihni ölçmesinin ürünleri olarak mekanik ve matematiksel soyutlamaların ardından bu aşamada teolojik soyutlama ya da spekülasyonlarda bulunur. Bu insan zihninin ürettiği en yüksek bilme/ölçme çeşididir. Bununla birlikte bu bilme her şeye rağmen zihnin görmesi olup onun görme/ölçme biçiminin ötesine geçemez. Bu sebeple zihin en yüksek bilme yetisi olan aklın (intellectus) ölçü olduğu alanda teolojik spekülasyonları üretse de bu bilme aşamasında yine ölçü kendisi olduğundan Tanrı'nın özüne ulaşamaz.¹⁰⁶

Zihin doğal olarak bilmek istediğinden ölçmekten vazgeçemez. Ölçmek de insan zihni için kıyasa dayalı olmanın dışına çıkamaz. Bu kıyasa dayalı bilme tarzında insan zihni kendi yaratımı olan bir dünyanın gözünden her şeye bakar. Cusanus'un verdiği örneğe göre, burada zihin çok iyi cilalanmış bir elmasın bir açısının canlı bölünmez ve en yalın sivri ucu gibidir. Bu canlı uçta her şeyin biçimi bu ucun yapısına göre yansımaktadır.¹⁰⁷ Zihni bir elmasın en sivri ucuna benzetmek ile her şeyin büyüklüksüz ve çoklüksüz olan *bir noktadan* varlığa gelmesi arasında bir paralellik vardır. Bu durumda her şeyin kavramsal olarak kendi tarzında ölçeni olan insan zihni, tıpkı mutlak ölçen Tanrı'nın evrenin yaratımında önce *bir nokta* var edip bunun ardından evreni var kılmasında olduğu gibi, *bir noktayı* yapıp bunu takiben çokluğu ve büyüklüğü kendisinden meydana getirir.

Cusanus insan zihnini canlı bir sayıya¹⁰⁸, tüm şeylerin ölçüsü olan mutlak ölçüye¹⁰⁹, kendisi bir niceliğe sahip olmayan ancak kendisini genişletip daraltabilen maddi olmayan ya da zihinsel bir pergele¹¹⁰ benzetir. Bu şekilde kendisi canlı bir ölçü olan zihin aynı zamanda her şeyin ölçüsü olması bakımından kendisini tüm varlık tarzlarına uydurabilmektedir. Örneğin zihin her şeyi olanaklılıkları bakımından ölçmek adına mutlak olanaklılığa, şeyleri teklikleri ve yalınlığı içinde ölçmek için mutlak zorunluluğa, şeyleri kendilerinde ölçmek için zorunlu bağlantıya, şeyleri edimsellikte var oldukları şekilde ölçmek için de belirlenimli olanaklılığa kendisini uydurmaktadır.¹¹¹ Ölçtüğü şeylere kendini uydurma ediminde zihin aslında dışta olanı anlamak adına kendisinden ölçüler inşa ederek onları ölçmekte ve merkezinde yer aldığı kavramsal dünyada onları yeniden oluşturmaktadır.

Yine de insan zihninin ölçmesinin dışında, katılık ya da tümlük (soliditas) diye adlandırılan bir şey vardır. Katılık insan zihni tarafından verili olmayan ama ona verili olandır. Zihnin dışında yatan bu katılık tanrısal zihin tarafından belirlenim sahibidir. Bu durumda insan zihnine çarpıp onu harekete geçiren gerçek varlıklarının ölçüsü ve sınırı tanrısal zihindir.¹¹² Tanrısal zihnin sayması, ölçmesi ve tartması ile ölçülmeye

¹⁰⁶ Zihin, yetileri olarak duyu, imgelem, anlama yetisi ve akıl alanlarında her birine özgü olan ölçme şekline uygun bir şekilde hakikati ve de şeyleri ölçmektedir. Her şeyin ölçüsü olarak zihnin farklı yetileri bakımından ölçmesine dair bk. Cusanus, *De Beryllo*, 793-794 (6).

¹⁰⁷ Cusanus, *De Mente*, 549 (5.85).

¹⁰⁸ Cusanus, *De Mente*, 556 (7.98).

¹⁰⁹ Cusanus, *De Mente*, 569 (9.124).

¹¹⁰ Cusanus, *De Mente*, 569 (9.125).

¹¹¹ Cusanus, *De Mente*, 569 (9.125).

¹¹² Cusanus, *De Mente*, 566 (9.117).

uygun bir şekilde yaratılan bir dünya vardır. Diğer yandan Tanrı'nın, kendisini bilme arzusu ile yarattığı, bilen töz olarak insan vardır.¹¹³ Öyleyse insan, zihninin yapımı olan ölçülerle ölçülebilir olan katılığa nüfuz eder, adeta onun katılığını yumuşatır ve kendisine uygun hale getirir. Lakin insan zihni kendi yapımı olan ölçüler ile her şeyi ölçer. Ölçmenin bilmek ve ölçünün de zihin olduğunu düşündüğümüzde zihnin her şeyi ancak kendi dolayımı yoluyla bilebildiğini ve bu sebeple de hiçbir şeyi aslında kendinde oldukları şekilde bilemeyip zihnin kendine göre inşa ettiği kavramsal düzlemler sınırınca bilebildiğini çıkarırsanız.¹¹⁴

Sonuç

Sonuç olarak dünya üzerinde ikinci bir tanrı olarak adlandırılıp kendi sınırında her şeyin ölçüsü olan insan zihninin temel edimi ölçmektir. Cusanus'a göre zihin canlı bir sayı ve de canlı bir ölçü olduğundan ölçmek ya da bilmek onun doğasındandır. Şöyle ki zihin meyvesini vermesi için Tanrı tarafından bu bedene tıpkı bir tohum gibi ekilmiştir. Bedene ekilmesinin sebebi zihnin bilme etkinliğinin ya da ölçme ediminin başlaması için dışsal duyuşsal bir uyarıya ihtiyaç duymasındandır. Zira bilmenin başlangıcı duyuşsal çeşitlilikten gelen uyaranlardır. İnsan zihni ise duyuşsallığa ait olan bu çeşitliliğe birlik veren ve ondaki birliği ortaya çıkartarak yaratan ile yaratılan arasındaki ayrımı birleştirendir. İnsan zihni yaratılan dünyayı kavramsal olarak kendisinde yeniden oluşturur. Bu kavramsallaştırmada da bir başka olarak dünyayı kendisininleştirir, yani ona birlik verir. Çeşitlilik ve birlik verme birbirini tamamlayan ve birbirini gerektiren iki edimdir. Çeşitliliğin somut kaynağı evrendir. Ancak bu somut çeşitliliği kendi yarattığı akılsal kavramlarının çeşitliliği ile sarıp birlik vererek anlam oluşturan ya da bilen ise insan zihnidir.

İnsan zihninin yaratma edimindeki amacı ise kendisidir. Çünkü insan zihni teklik-tir ve teklik ise sonsuzdur. Sonsuz başı, ortayı ve sonu kapsamaktadır. Bu durumda insan tüm yaratımlarında kendisiyle baş başadır ya da yarattığında kendisinin ötesine geçememektedir. İnsan yaratma gücünü ortaya koyduğu yerde kendisine varır. Evrenin çeşitliliğini anlamak adına dışarıya yayılan zihin ilkin kendine yani birliğe ve oradan da Tanrı'ya yol alır.

Zihnin kendisinin bilgisi için her şeyin kuşatanı ve ölçeni olan Tanrı'nın bilgisi gerekmektedir. Sonuçta insan zihni Tanrı tarafından doğası gereği ona ekilmiş olan bilme etkinliği yoluyla bir başka olmayan evreni başkılığından kurtarıp önce kendisine ve oradan da Tanrı'ya dönerek başkılığı ortadan kaldıran ya da evreni kendisiyle birlikte Tanrı'ya geri kavuşturandır. Bu harekette Tanrı bilinmek için evreni ve bilmesi için de bilen töz olarak insanı yaratır. İnsan da diğer canlılardan farklı olarak zihni ve buna bağlı olarak da bilme etkinliği yoluyla çokluktaki biri ve birdeki çokluğu görerek başkılığı ortadan kaldırır. Başkılığın ortadan kalkması için gerekli olan insan zihnine dayalı bilme etkinliğindeki temel edim ise tıpkı tanrısal zihne benzer olarak ölçmedir. Bu şekilde insan dünya üzerindeki ikinci bir tanrı olarak var olur.

¹¹³ Cusanus, *De Beryllo*, 793 (4).

¹¹⁴ Burada Kant felsefesi ile bir yakınlık göze çarpmaktadır. Biz nesnelere kendilerinde oldukları halde değil ancak onları bilmek adına kendimizden türettiğimiz araçların gözünden görebiliriz.

Kaynakça | References

- Alada, A. Dinç. "Cusali Nikolaus'ın Düşüncesini Küçükömer ve Ülken'in Felsefi Tavırlarından Hareketle İrdelemek". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (Eylül 2016), 279-298.
- Albertson, David. *Mathematical theologies: Nicholas of Cusa and the legacy of Thierry of Chartres*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Albertson, David. "'Boethius Noster': Thierry of Chartres's 'Arithmetica' Commentary as a Missing Source of Nicholas of Cusa's 'De Docta Ignorantia'". *Recherches de théologie et philosophie médiévales* 83/1 (2016), 143-199.
- Albertson, David. "Before the Icon: the Figural Matrix of De visione Dei". *Nicholas of Cusa and Times of Transition*, ed. Thomas M. Izbicki vd. 262-285. Leiden/Boston: Brill, 2019.
- Aristotle. *Aristotle's Metaphysics*. ed. W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press, 1924.
- Beck, Lewis White. *Early German Philosophy: Kant and His Predecessors*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1969.
- Boethius. *Boethian Number Theory: A Translation of the De Institutione Arithmetica*. çev. Michael Masi. Amsterdam/New York: Rodopi, 2006.
- Bonaventure. "The Breviloquium". *The Works of Bonaventure Cardinal Seraphic Doctor and Saint*. çev. José de Vinck. Cilt 2. Paterson, NJ: St. Anthony Guild Press, 1963.
- Bormann, Karl. *Nikolaus von Kues: "Der Mensch als zweiter Gott"*. Trier: Paulinus, 1999.
- Cassirer, Ernst. *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*. Cilt 1. Berlin: Verlag Bruno Cassirer, 1922.
- Cassirer, Ernst. *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*. Leipzig: Teubner, 1927.
- Colomer, Eusebio. "Die Erkenntnismetaphysik des Nikolaus von Kues im Hinblick auf die Möglichkeit der Gotteserkenntnis," *MFCG 11*, ed. Rudolf Haubst. 204-232, Mainz: Grünewald, 1975.
- Cusa, Nicholas of. *Complete Philosophical and Theological Treatises of Nicholas of Cusa*. çev. Jasper Hopkins. 2 Cilt. Minnesota: The Arthur J. Banning Press, 2001.
- Cusanus Portal, Opera: Werke. Erişim 10 Aralık 2022. <https://urts99.uni-trier.de/cusanus/content/werke.php>
- D'Amico, Claudia. "Plato and the Platonic Tradition in the Philosophy of Nicholas of Cusa". *Brill's Companion to German Platonism*, ed. Alan Kim. 15-42. Leiden/Boston: Brill, 2019.
- Eriugena. *Periphyseon (The Division of Nature)*. çev. Inglis Patrick Sheldon-Williams - John J. O'Meara. Montreal/Paris: Bellarmin, 1987.
- Fiamma, Andrea. "Der Menschliche Geist und die Universalienbegriffe bei Nikolaus von Kues". *Singularität und Universalität im Denken des Cusanus*. ed. C. Stroebele. 53-71. Regensburg: S. Roderer Verlag, 2015.
- Fournier, Michael. "Boethius and the Consolation of the Quadrivium." *Medievalia et Humanistica: Studies in Medieval and Renaissance Culture*. ed. Paul Maurice Clogan. 1-21. Rowman & Littlefield Publishers, 2008.
- Fuehrer, L. Markus. "Cusanus Platonicus. References to the Term 'Platonic' in Nicholas of Cusa". *The Platonic Tradition in the Middle Ages*, ed. Stephen Gersh vd. 345-370. Berlin/New York: de Gruyter, 2002.
- Gersh, Stephen. "Berthold of Moosburg, Nicholas of Cusa, and Marsilio Ficino as Historians of Philosophy". *The Renewal of Medieval Metaphysics: Berthold of Moosburg's Expositio on Proclus' Elements of Theology*, ed. Dragos Calma - Evan King. 453-502. Leiden: Brill, 2021.
- Grotz, M. Cecilia. "Der Geist als Punkt und Maß (De mente c. 9)". *Nicolaus Cusanus: Der Laie über den Geist / Idiota de mente*, ed. Isabelle Mandrella. 147-158. Berlin/Boston: de Gruyter, 2021.
- Harries, Karsten. *Infinity and Perspective*. Massachusetts: The MIT Press, 2001.

- Henke, Norbert. *Der Abbildbegriff in der Erkenntnislehre des Nikolaus von Kues*. Münster: Aschen-dorff, 1969.
- Hieronymus. "Psalmi - Proverbia - Ecclesiastes - Canticum canticorum - Sapientia - Iesus Si-rach". *Biblia Sacra vulgata: Lateinisch-deutsch*. ed. Andreas Beriger- Widu-Wolfgang Ehlers. Cilt 3. Berlin/Boston: De Gruyter, 2018.
- Hopkins, Jasper. *Nicholas of Cusa on Wisdom and Knowledge*. Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 1996.
- Hopkins, Jasper. "Nicholas of Cusa: First Modern Philosopher?". *Midwest Studies in Philosophy* 26 (2002), 13-29. <https://doi.org/10.1111/1475-4975.261051>
- Hudson, J. Nancy. *Becoming God: The Doctrine of Theosis in Nicholas of Cusa*. Washington: The Catho-lic University of America Press, 2007.
- Irlenborn, Bernd. "Der Mensch als zweiter Gott? Anmerkungen zur imago dei-Lehre des Niko-laus von Kues". *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 47 (2000), 381-401.
- Koç, Yalçın. *Theographia'nın Esasları: Teoloji ve Matematik İnşa'sı Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2009.
- Kues, Nikolaus von. *Werke: Neuasgabe des Strassburger Drucks von 1488*. ed. Paul Wilpert. Cilt 1. Ber-lin: Walter de Gruyter, 1967.
- Lactantius. "Epitome of the Divine Institutes". *The Works of Lactantius*. çev. William Fletcher. Cilt 2. Edinburg: T.& T. Clark, 1871.
- Lactantius. "Divinae institutiones et epitome divinarum institutionum". *L. Caeli Firmiani Lactanti opera omnia*, ed. S. Brandt - G. Laubmann. Cilt 19. Vindobonae: F. Tempsky, 1890.
- Lactantius. "Epitome Divinarum Institutionum". *L. Caeli Firmiani Lactanti opera omnia*. ed. S. Brandt, G. Laubmann. Cilt 19. Vindobonae: F. Tempsky, 1890.
- Lactantius. *The Divine Institutes: Books I-VII*. çev. Sister Mary Francis McDonald. Washington: The Catholic University of America, 2008.
- Macrobius, Ambrosius Theodosius. *Ambrosii Theodosii Macrobii Saturnalia*, ed. Jacobus Willis. Stuttgart/Leipzig: Teubner, 1994.
- McEvoy, James. "The Divine as the Measure of Being in Platonic and Scholastic Thought". *Studies in Medieval Philosophy*. ed. John F. Wippel. 85-116. Washington: The Catholic University of America Press, 1987.
- Miller, Lee Clyde. *The Art of Conjecture: Nicholas of Cusa on Knowledge*. Washington: The Catholic University of America Press, 2021.
- Miller, Clyde Lee. "Cusanus, Nicolaus [Nicolas of Cusa]". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 20 Aralık 2022. <https://plato.stanford.edu/entries/cusanus/#ConPollde>.
- Moreschini, Claudio. *Hermes Christianus: the intermingling of Hermetic piety and Christian thoughts*. çev. Patrick Baker. Turnhout: Brepols, 2011.
- Numénius. *Fragments*. ed. ve çev. Édouard Des Places. Paris: Belles Lettres, 1973.
- O'Brien, Carl Sean. *The Demiurge in Ancient Thought: Secondary Gods and Divine Mediators*. Camb-ridge: Cambridge University Press, 2015.
- Ost, E., David. "Bonaventure: The Aesthetic Synthesis". *Franciscan Studies* 36 (1976), 233-247.
- Plato, "Timaios", *Plato in Twelve Volumes*, çev. W.R.M. Lamb. Cilt 9. Cambridge/MA: Harvard Uni-versity Press, 1925.
- Plato. "Laws". *Plato in Twelve Volumes*. çev. R.G. Bury. Cilt 10-11. Cambridge/MA: Harvard Uni-versity Press, 1967-1968.
- Plato. *The Republic: Books VI-X*. çev. Paul Shorey. Cilt 2. Cambridge/Massachusetts: Harvard Uni-versity Press, 1942.
- Plato. *Timaeus and Critias*. çev. Robin Waterfield. Oxford: Oxford University Press, 2008.

- Philo. “Allegorical Interpretation of Genesis II, and III”. *Philo*. çev. F. H. Colson - G. H. Whitaker. Cilt 1. Cambridge/Massachusetts/London: Harvard University Press, 1981.
- Ritter, Heinrich. *Geschichte der Philosophie: Geschichte der neuern Philosophie*. Cilt 9. Hamburg: Pertthes, 1850.
- Saint Augustine. *The City of God: Books VIII-XVI*. çev. Gerald G. Walsh, S.J. - Grace Monahan, O.S.U. Washington: The Catholic University of America Press, 1952.
- Stadler, Michael. “Zum Begriff der mensuratio bei Cusanus. Ein Beitrag zur Ortung der cusanischen Erkenntnislehre”. *Mensura: Mass, Zahl, Zahlensymbolik Im Mittelalter, 1. Halbband*. ed. Albert Zimmermann. 118-131. Berlin/New York: de Gruyter, 1983.
- Stadler, Michael. *Rekonstruktion einer Philosophie der Ungegenständlichkeit: zur Struktur des Cusanischen Denkens*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1983.
- Tarhan, Diler Ezgi. “Pythagoras Felsefesinde Müzik ve Matematik İlişkisi Üzerine”. *Felsefi Düşün - Akademik Felsefe Dergisi* 15/2 (2020), 203-224.
- The Book of Wisdom: The Greek Text, the Latin Vulgate, and the Authorised English Version*. çev. ve ed. William J. Deane. Oxford: The Clarendon Press, 1881.
- Topaloğlu, Fatih. “Erken Rönesans Döneminde Panteistik Temalı Bir Tanrı Tasavvuru -Nicholas of Cusa’da Tanrı-Âlem İlişkisi-“. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/1 (Haziran 2022), 235—250. <https://doi.org/10.18505/cuid.1052666>
- Topaloğlu, Fatih. “Nicholas of Cusa’da Varlık ve İdrak”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/45 (Haziran 2022), 211 – 234. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1067452>
- Topaloğlu, Fatih. “Nicholas of Cusa Düşüncesinde “Öteki”nin Konumu-Felsefi Bir İnceleme”. *Din-bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (Eylül 2022), 785-812. <https://doi.org/10.33415/daad.1107437>.
- Trinkaus, Charles. “Protagoras in the Renaissance: An Exploration”, *Philosophy and Humanism: Essays in Honor of Paul Oskar Kristeller*. ed. Edmund Mahoney. 190–213. New York: Columbia University Press, 1976.
- Trismegistus, Hermes. *Hermetica*. çev. Walter Scott. Oxford: Clarendon Press, 1924.
- Vatansever, Saniye. “An Interpretation of Plato’s Theory of Forms”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2018), 98-116.
- Vinzens, Rulfner. “Homo secundus Deus. Eine geistesgeschichtliche Studie zum menschlichen Schöpfertum”. *Philosophisches Jahrbuch* 63 (1955), 248–291.
- Watts, Pauline Moffitt. *Nicolaus Cusanus: A Fifteenth-Century Vision of Man*. Leiden: Brill, 1982.
- Yıldırım, Ali. “Nicolaus Cusanus”. *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan ve Ortaçağ Düşüncesi*. ed. Celal Türer, Hakan Olgun. 951-956. Cilt 2. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.